

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти Харківської облдержадміністрації
Комунальний заклад
«Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради»

Відділення наук про Землю
Секція: географія

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Роботу виконав:

Білоєнко Руслан Юрійович,
учень 11 класу комунального закладу
«Харківський ліцей № 2 Харківської міської
ради»

Наукові керівники:

Яковчук Олександр Володимирович,
декан факультету географії, історії та
туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», кандидат
географічних наук, доцент

Логвинова Марина Олександрівна,
директор комунального закладу
«Харківський ліцей № 2 Харківської міської
ради», учитель географії, доктор філософії
за спеціальністю 103 Науки про Землю

Харків – 2024

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Білоєнко Руслан Юрійович, Харківське територіальне відділення МАН України; Комунальний заклад «Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради»; Комунальний заклад «Харківський ліцей № 2 Харківської міської ради», 11 клас, м. Харків;

Яковчук Олександр Володимирович, декан факультету географії, історії та туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», кандидат географічних наук, доцент;

Логвинова Марина Олександрівна, директор комунального закладу «Харківський ліцей № 2 Харківської міської ради», вчитель географії, доктор філософії за спеціальністю 103 Науки про Землю

Актуальним науковим завданням у наш час виступає встановлення територіальних особливостей вимушених міграцій населення Харківської області як регіону, який прийняв найбільшу чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України з 24.02.2022 року. Незначна кількість публікацій з цього питання та обмеженість статистичної інформації дозволяє використовувати підходи інших наук у проведенні географічного дослідження вимушених міграцій населення.

У роботі проаналізовано динаміку чисельності ВПО в Україні з 16.03.2022 по 25.05.2023 рр. та виявлено тенденцію до їх зменшення, пояснені причини такої ситуації. Виконано територіальний аналіз розміщення українських біженців у країнах Європи, ВПО у розрізі регіонів України. Здійснено територіальний аналіз ВПО Харківської області із зазначенням причин нерівномірного розподілу ВПО.

Використано методику SWOT-аналізу для прогнозування процесів вимушеної міграції населення Харківської області, яка є складовою територіальної соціально-економічної системи (ТСЕС). Проаналізовано фактори зовнішнього та внутрішнього середовища ТСЕС у контексті трьох сценаріїв: оптимістичного, реалістичного та песимістичного. Виявлено, що за умови реалістичного сценарію, населення Харківської області може збільшитись за рахунок повернення вимушених мігрантів, у разі реалістичного та песимістичного, – можуть виникнути нові хвилі неконтрольованих масових вимушених міграцій населення.

Ключові слова: міграція, міграційний процес, вимушена міграція, ВПО, переміщення населення, ТСЕС, Харківська область, м. Харків

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	6
1.1. Поняттєво-термінологічний апарат дослідження міграції.....	6
1.2. Місце вимушеної міграції у класифікаціях міграційних процесів	7
1.3. Методологія дослідження міграційних процесів.....	9
РОЗДІЛ 2. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	11
2.1. Динамічні особливості вимушених міграцій в Україні.....	11
2.2. Територіальні аспекти розміщення українських біженців в Європі.....	14
2.3. Територіальні особливості розміщення ВПО в Україні.....	15
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	17
3.1. Особливості вимушених міграцій населення Харківської області...	17
3.1.1. Фактори розміщення ВПО.....	17
3.1.2. Просторовий аналіз розміщення ВПО.....	18
3.1.3. Структура вимушених мігрантів.....	22
3.2. Стратегічний SWOT-аналіз вимушеної міграції населення Харківської області	24
ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	28
ДОДАТКИ.....	32

ВСТУП

Через повномасштабну військову агресію росії проти України з 24 лютого 2022 року наша країна стикнулася з новою масовою хвилею неконтрольованих вимушених міграцій населення. Харківська область за масштабами вимушених міграцій була та залишається регіоном із найбільшою чисельністю внутрішньо переміщених осіб. Тому актуальним є питання визначення тенденцій вимушених міграцій населення Харківської області, аналізу просторового розміщення вимушених мігрантів та розробка напрямів міграційної політики щодо вирішення нагальних проблем вимушених мігрантів, оскільки, з одного боку, вимушені мігранти становлять надмірне демографічне навантаження на місцеве населення приймаючих громад, а з іншого боку, за умови їх успішної інтеграції, можуть стати рушійною силою соціально-економічного розвитку регіонів та мати вирішальний вплив у їх післявоєнному відновленні.

Об'єктом дослідження виступають вимушені міграції населення Харківської області. **Предметом** дослідження є просторові тенденції вимушених міграцій населення на території Харківської області.

Мета дослідження полягає у виявленні та поясненні суспільно-географічних особливостей вимушених міграцій населення Харківській області.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

- 1) визначити теоретико-методичні особливості дослідження міграційних процесів, зокрема: проаналізувати сутність понять, обґрунтувати алгоритм та методику дослідження міграційних процесів;
- 2) проаналізувати просторово-часові особливості вимушених міграцій в Україні, зокрема розглянути їх динаміку, географію розміщення вимушених мігрантів у країнах Європи та за регіонами України;
- 3) визначити проблеми та перспективи вимушених міграцій населення Харківської області, зокрема, розглянути їх особливості, а саме: фактори розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області, виконати просторовий аналіз ВПО, визначити їх структурні особливості, а також

провести стратегічний SWOT-аналіз вимушеної міграції населення Харківської області як складової територіальної соціально-економічної системи.

На різних етапах проведення дослідження використані такі методи: із групи філософських та загальнонаукових – методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, узагальнення, групування, опису, систематизації, графічні, математико-статистичні, із групи конкретно наукових – аналітичні, картографічні, соціологічні (опитування), методи демографічної науки, метод SWOT-аналізу.

Проведене дослідження базується на реальних статистичних даних, узагальнених Міністерством соціальної політики України, Міжнародною організацією з міграції (МОМ), які ведуть облік внутрішньо переміщених осіб за такими категоріями: кількість ВПО, кількість сімей ВПО, серед них: кількість дітей, осіб працездатного віку, пенсіонерів, осіб з інвалідністю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у встановленні закономірностей просторово-часової мінливості внутрішнього переміщення населення Харківської області. Вперше здійснено актуальний комплексний аналіз просторово-часових особливостей вимушених міграцій Харківської області, пов'язаних з повномасштабним вторгненням в Україну з 24 лютого 2022 року. Представлене дослідження є аналізом регіонального аспекту сучасної міграційної ситуації як складової частини територіальної соціально-економічної системи.

Практична значущість: результати роботи можуть бути використані органами місцевого самоврядування для планування регіональної міграційної політики сьогодні та у період післявоєнного відновлення території дослідження; для планування розвитку міст та місцевих громад, управління житловим будівництвом та інфраструктурою; центрами зайнятості при плануванні та розміщенні продуктивних сил; в освітньому процесі, зокрема, при вивченні географії, історії, правознавства та курсу «Харківщинознавство». Розуміння причин та механізмів вимушених міграцій допоможе у запобіганні можливим конфліктам та соціальній напрузі, що можуть виникнути внаслідок таких процесів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Поняттєво-термінологічний апарат дослідження міграції

Міграція – багатогранне поняття (додаток А, табл. А.1), а питанням її вивчення займались досить багато вчених, як зарубіжних так і вітчизняних. Вони розробили досить велику кількість класифікацій (додаток А, рис. А.1) та критеріїв, за якими слід визначати міграційні процеси [5]. Міграційні процеси – це об’єкт дослідження, який, на нашу думку, потрібно вивчати комплексно із застосуванням географічного, економічного, соціологічного, правового підходів [9, 13].

Початок вивчення міграцій населення пов’язаний з виходом книги Джона Брауна (1662 р.), в якій міграція розглядалася як природний процес перерозподілу населення по території. Вперше поняття «міграція», як науковий термін, з’явився у роботі Е. Равенштейна «Закони міграції» (1876 р.) [5, 31].

Сучасне бачення поняття міграції трактує її як територіальні переміщення осіб, які спрямовані на зміну їх місця проживання або місць праці на постійній основі чи на досить тривалий строк. Більшість вчених пропонують широке та вузьке значення поняття «міграція». У вузькому розумінні поняття міграція фактично означає процес переселення населення з постійних місць його проживання. Під міграцією населення у широкому розумінні мають на увазі не тільки переселення зі зміною місця проживання, а й інші рухи населення на певній території та з різною метою. Широке розуміння поняття міграції більш точно демонструє специфіку цього явища, але фактично різниця між вузьким та широким значеннями лежить лише в розмірах пояснень, без зміни значення, яке являє собою переміщення населення [5, 31].

Теоретико-методичною основою дослідження є основні праці з теорії суспільної географії та географії міграцій, міграційних процесів, висвітлені у працях зарубіжних та вітчизняних учених – суспільних географів, демографів, соціологів, економістів: Н. Гусевої [18], Е. Лібанової [8], О. Малиновської [12,13], Л. Немець [18],

О. Новікової [4], О. Позняка [16], О. Ровенчака [31], У. Садової [17] тощо.

Незважаючи на достатню кількість публікацій щодо міграцій населення, потребують детального вивчення та аналізу просторові закономірності вимушених міграцій, пов'язані із повномасштабним вторгненням, дослідження проблем ВПО та напрямків їх вирішення, особливостей інтеграції ВПО у приймаючі громади тощо, що є предметом подальших наукових суспільно-географічних досліджень.

Понятійно-термінологічний апарат дослідження міграцій представлений у додатку А, таблиця А.2. Ключовим поняттям даної роботи є поняття «міграційний процес», під яким ми розуміємо «сукупність просторово-часових переміщень населення, які супроводжуються перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць країни, що призводить до зміни структури, способу функціонування, організації міграційної системи у просторі та часі» [10, с. 210]. Важливим поняттям в системі міграційних термінів є поняття факторів міграції (додаток А, рис. А.2). Фактори міграції впливають на напрями та масштаби міграційних процесів [5, 16].

При класифікації факторів міграції вчені їх поділяють на керовані суспільством та некеровані [5]. До перших відносять фактори-регулятори, які в свою чергу представлені демографічними (природний приріст населення, статево-вікова структура, співвідношення корінного населення до приїжджого, етнічні та культурні відмінності тощо) та психологічними (психологічний клімат суспільства, настрої, соціальні умови життя, інтенсивність соціального спілкування). До некерованих відносять ті умови навколишнього середовища, які впливають на міграцію, зокрема природні умови, ступінь благоустрою регіону, географічне положення, екологічна ситуація тощо [5, 16].

1.2. Місце вимушеної міграції у класифікаціях міграційних процесів

Питання класифікації міграцій на сучасному етапі є досить складним та вирішується шляхом використання багатьох підходів. Відомі класифікації міграцій за напрямками міграційних потоків, способом реалізації, кількістю осіб,

повторюваністю, тривалістю, добровільністю, міжнародним статусом мігрантів тощо (додаток А, рис. А.3, А.4).

Відповідно до напрямків міграційних потоків виділяють в'їзні (імміграція) та виїзні (еміграція) типи міграцій. Основним критерієм класифікації міграцій є рух особи за межі адміністративно-територіальної одиниці, незалежно від того, чи це виїзд, чи не виїзд. При використанні такого підходу міграцію поділяють на внутрішню та зовнішню. У внутрішній міграції за територіальною ознакою можна виділити міжселищні та міжміські, внутрішньорайонні та міжрайонні, внутрішньообласні та міжобласні, внутрішньодержавні та міждержавні; у зовнішній – локальні та регіональні, внутрішньоконтинентальні, міжконтинентальні та планетарні [5].

Міжнародна організація з міграції [25] виділяє три види міграції за критерієм добровільності: добровільну, примусову (вигнання або виселення) та вимушену. Вимушена міграція полягає у зміні місця проживання назавжди чи на невизначений час у випадку війни, голоду, стихійного лиха, переслідувань тощо, але у мігранта формально залишається право вибору, на відміну від примусової [24].

Сьогодні на законодавчому рівні немає чіткого визначення поняття «внутрішня вимушена міграція», а для позначення вимушених внутрішніх мігрантів використовується термін «внутрішньо переміщена особа». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною вважається особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, – яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [30].

Вимушена міграція – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер [9].

Міжнародна організація з міграції серед вимушених мігрантів виділяє: 1) осіб, що шукають притулку; 2) осіб, що мають тимчасовий статус біженця; 3) біженців [25]. Причини, які зумовлюють вимушену міграцію є переважно неекономічними – воєнні конфлікти, порушення прав людини, політичні, релігійні та етнічні переслідування, екологічні катастрофи, зміни клімату та причини особистісного характеру.

1.3. Методологія дослідження міграційних процесів

Дослідження міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій, є складним завданням, яке охоплює не тільки демографічні процеси на певній території, а й чинники, що мають вплив на їх розвиток.

При виконанні даного дослідження на всіх його етапах використовувались філософські, загальнонаукові та конкретнонаукові методи. Філософські методи застосовувались при формулюванні мети та завдань дослідження.

Загальнонаукова методологія, зокрема методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, групування тощо, дозволила розглянути вимушені міграції як складову територіальної соціально-економічної системи [11, 13]. Метод аналізу дозволив провести просторове дослідження вимушених міграцій в межах Європи, України та Харківської області зокрема, а метод синтезу – об'єднати особливості міграційних процесів на території Харківської області та розглянути їх у якості єдиної міграційної системи. Методом індукції на основі регіонального аналізу вимушеної міграції вдалось зробити загальні висновки розвитку міграційних процесів в Україні, а методом дедукції, вивчаючи загальні закономірності вимушених міграцій в Україні, розроблені конкретні висновки щодо Харківської області. Метод узагальнення дозволив узагальнити статистичні дані вимушених міграцій. Метод опису використовувався для характеристики просторово-часових особливостей вимушеної міграції в Україні. Метод систематизації дозволив розглядати міграційні процеси у якості територіальної соціально-економічної системи. Математико-статистичні методи використовувались для збору, обробки та аналізу статистичних даних.

Графічний метод дозволив представити результати дослідження у графічному вигляді для їх подальшого аналізу.

Серед конкретнонаукових методів використовувались статистичні, математичні, математичне моделювання, соціологічні, графічно-аналітичні, картографічні та методи демографічної науки. Порівняльно-географічний метод використовувався для порівняння інтенсивності вимушених міграцій населення у просторі та часі. Картографічний метод дозволив картографувати та візуалізувати просторово-часові особливості вимушених міграцій в Харківській області в цілому та у місті Харкові зокрема. Соціологічні методи, серед яких метод анкетування, дозволили провести соціологічне опитування для виявлення проблем ВПО. Для прогнозування процесів вимушеної міграції населення Харківської області як складової ТСЕС було використано методику SWOT-аналізу.

Враховуючи різну методологію дослідження міграцій, авторський алгоритм дослідження вимушених міграцій населення Харківської області (як предметної сфери даного дослідження) складається з таких етапів:

- 1) *організаційного* (вибір теми дослідження, формулювання мети та завдань дослідження, вибір та обґрунтування методів дослідження);
- 2) *підготовчого* (аналіз літератури та джерел за тематикою дослідження, виділення невирішених питань, формування статистичної бази дослідження);
- 3) *аналітичного* (аналіз статистичних показників, дослідження просторово-часових та структурних особливостей вимушених міграцій, побудова картосхем, проведення соціологічного опитування – анкетування, SWOT-аналізу);
- 4) *синтетичного* (узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків роботи);
- 5) *підсумкового* (представлення результатів проведеного дослідження).

Даний алгоритм є універсальним і може бути адаптованим при аналізі вимушених міграцій в інших областях України.

РОЗДІЛ 2

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Динамічні особливості вимушених міграцій в Україні

Масштаби вимушених міграцій населення України обумовлені, перш за все, прагненням зберегти власне життя та здоров'я, соціальними, економічними та культурними факторами. На початку повномасштабного вторгнення причинами для міграції були загроза власній безпеці, життю та здоров'ю рідних та близьких, втрата майна, пошкодження об'єктів соціальної, транспортної та виробничої інфраструктури, часті випадки порушення прав та свобод людини, втрата роботи та засобів для існування, політичні переконання, патріотизм та відданість європейським цінностям. Більшість вимушених мігрантів мали намір виїхати на нетривалий термін із мінімальним набором речей і сподівались на швидке повернення додому [2, 8, 11].

За даними Міжнародної організації з міграції [25], кількість осіб, які станом на середину травня 2022 року вважаються ВПО в Україні, становить приблизно 7,1 млн. Станом на кінець травня 2023 року чисельність ВПО в Україні – 5,08 млн осіб, а динаміка їх чисельності з початку війни знижується (рис. 2.1).

За даними Міністерства соціальної політики [27] станом на 01.05.2023 понад 2,7 млн осіб зареєструвалися та отримали довідку ВПО. Переміщені особи, які прибули з Донецької, Луганської та Харківської областей становлять більше половини (55%) від їх загальної чисельності, із Запорізької, Миколаївської та Одеської областей – 13%, а їх частка поступово збільшувалася. Водночас частка ВПО з Києва, Чернігівської та Сумської областей суттєво зменшується у порівнянні з першим місяцем повномасштабної війни (16% і 12% відповідно). За оцінками МОМ, після переміщення в межах країни повернулось близько 4,5 млн осіб [24, 25].

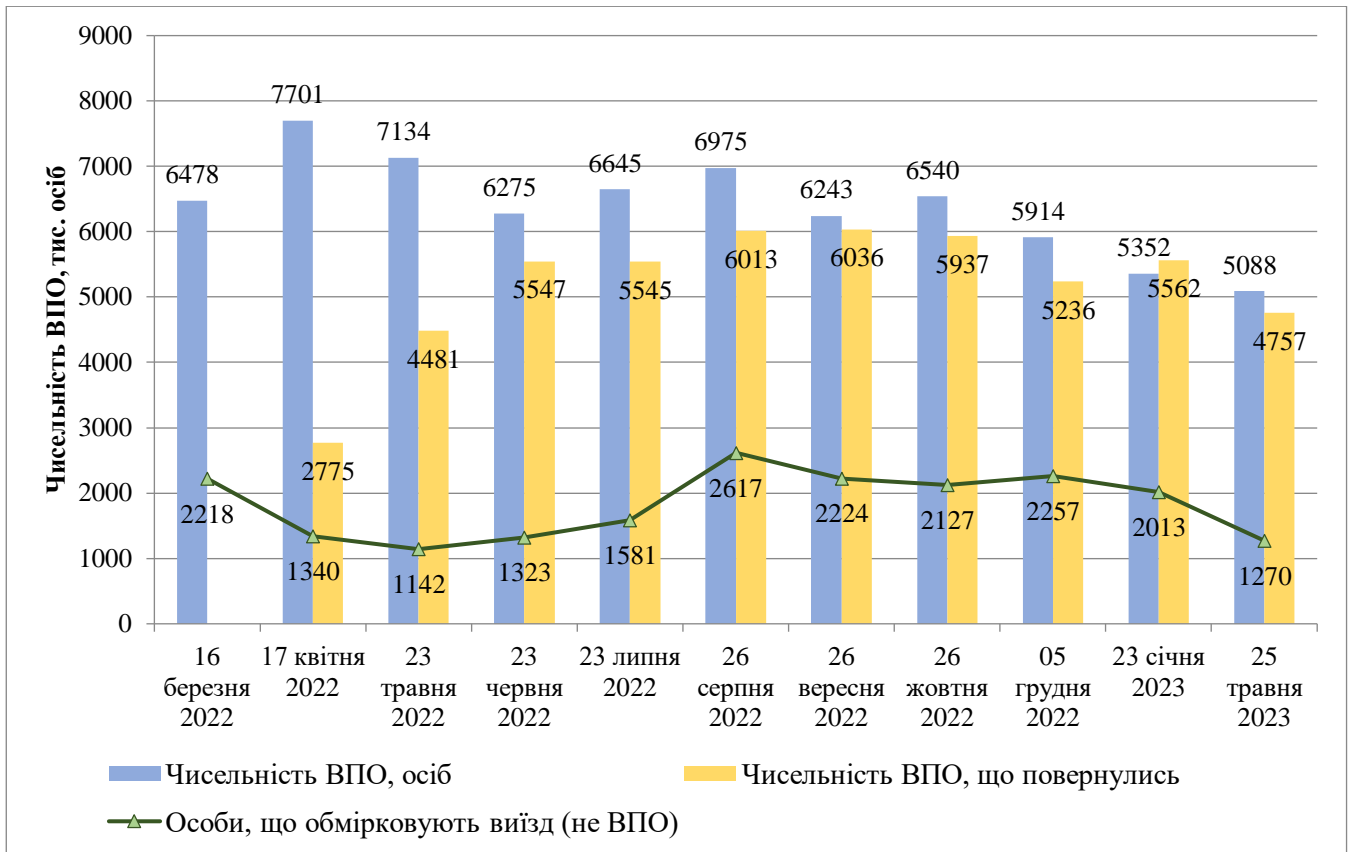

Рис. 2.1. Динаміка чисельності ВПО за оцінками МОМ за період з 16.03.2022 по 25.05.2023 рр., тис. осіб (побудовано автором за даними [25])

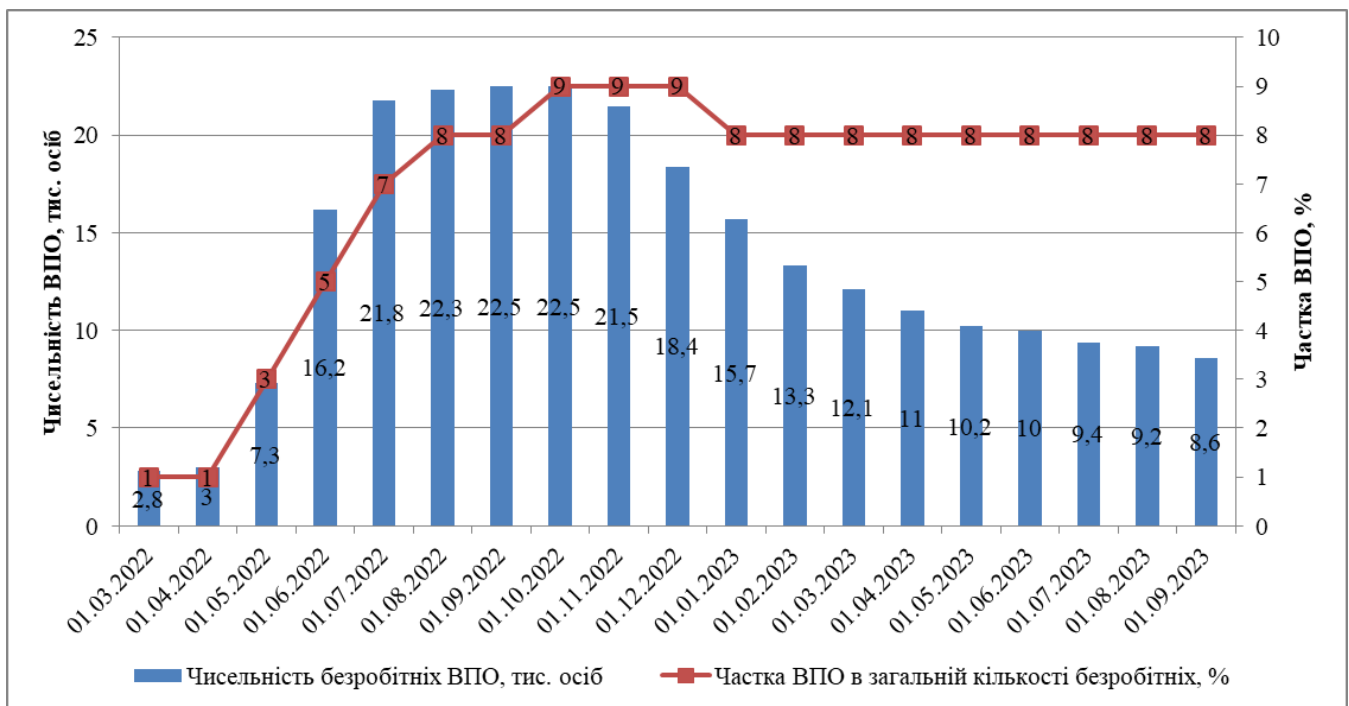

Рис. 2.2. Динаміка чисельності зареєстрованих безробітних із-поміж ВПО за період з 01.03.2022 по 01.09.2023 рр. (побудовано автором за даними [25])

За даними Державної прикордонної служби України [22], протягом 24.02.2022–01.06.2022 рр. з України виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість з яких жінки із дітьми. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) [28], станом на 09.06.2022 у країнах Європи перебувають понад 4,9 млн жінок, які покинули Україну через війну. Із них понад 3,2 млн зареєструвалися у Європі для отримання тимчасового притулку. Серед країн Європи, в яких найчастіше реєструються жінки, – Польща (1,1 млн осіб), Німеччина (565 тис.), Чехія (366 тис.), Іспанія (118 тис.), Болгарія (113 тис.) та Італія (97 тис.).

З 01.05.2022 р. у середньому більша кількість людей повертаються в Україну ніж виїжджають. За даними Державної прикордонної служби України [22] у період з 24.02.2022 до 03.06.2022 рр. в'їхали понад 2,2 млн громадян України, частина з яких могли повернутися, зокрема на початку повномасштабного вторгнення, щоб приєднатися до лав ЗСУ. Водночас частина тих, хто виїхали з України після 24.02.2022, повертаються у країну на короткостроковий період. За даними опитування Gradus Research [15], станом на 20.04.2022 в Україну за першої можливості планують повернутися 77%, водночас 13% повертатися не планують.

Згідно з даними уряду України, станом на 26.05.2022 з тимчасово окупованих територій України депортували 1,4 млн жінок, з яких 230 тис. – діти, депортовані до росії. Люди, яких примусово вивозять у росію, деякий час перебувають у т.з. «фільтраційних таборах» – адміністративних будівлях (школах, будинках культури тощо) без належних умов навіть для тимчасового проживання [2, 26].

Отже, чисельність ВПО на території України поступово зменшується, що обумовлено не тільки поверненням переселенців до місць свого попереднього проживання через відносну стабілізацію безпекової ситуації, успішну інтеграцію у приймаючі громади чи переїзд за кордон, а й недосконалістю нормативно-правової бази, перевірки фактичного місцезнаходження, змінами до процедури оформлення статусу ВПО, що зменшує можливість неправильної або застарілої інформації щодо чисельності вимушених мігрантів.

2.2. Територіальні аспекти розміщення українських біженців в Європі

Розміщення українських біженців у країнах Європи залежить від таких факторів: географічне положення приймаючої країни, що може спрощувати процес переселення; родинні зв'язки вимушених мігрантів та наявність українських спільнот; розвинена економіка та широкий ринок праці, що може забезпечувати більше можливостей для вимушених мігрантів з України, особливо тих, хто планує переміщення на довготривалий строк чи на постійній основі; міграційна політика щодо українських біженців у країнах Європи, включаючи програми переселення та підтримку для інтеграції; можливість отримання гуманітарної допомоги тощо [2].

У перший час після переміщення притулком для вимушених мігрантів стали сусідні країни, такі як Польща, Румунія, Словаччина, Молдова, Угорщина. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [28], станом на червень 2023 року у країнах Європи (без урахування росії та білорусі) проживає 4,677 млн вимушених мігрантів з України. Польща стала головним транзитним регіоном українських біженців, розмістивши на своїй території 994 тис. осіб з України. Через економічні можливості та розвинену систему підтримки вимушених мігрантів популярними для українських біженців стали такі країни: Німеччина (1,072 млн мігрантів), Чехія (994,7 тис.), Велика Британія (205,7), Іспанія (184,0), Італія (183,7). Станом на червень 2023 року найбільше українських біженців у країнах Європи проживає також у сусідніх з Україною країнах: Румунії (136 тис.), Молдові (110,8), Словаччині (103,4) (додаток Б, табл. Б.1).

Нами визначено показник демографічного навантаження вимушених мігрантів із України на 1000 осіб місцевого населення країн Європи. Найвищий показник спостерігається у Чорногорії (63 особи), Молдові (33), Чехії (32), Литві (29), Польщі (26), що ставить перед урядами цих країн серйозні соціально-економічні виклики, які полягають у витратах на надання допомоги українським біженцям, що часто посилює негативні настрої серед місцевого населення та призводить до змін у міграційній політиці цих країн (скорочення програм допомоги, компенсації за повернення українців на Батьківщину, перехід на самозабезпечення тощо) (додаток Б, рис. Б.1).

2.3. Територіальні особливості розміщення ВПО в Україні

Із початку повномасштабної війни в Україні більшість ВПО перемістились із Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької та Миколаївської областей України до Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей.

Станом на 25.11.2022 найбільша чисельність ВПО зареєстрована у таких областях: Харківська (437,0 тис. осіб), Дніпропетровська (359,8), Київська (324,3), Львівська (256,9), м. Київ (208,1) (додаток Б, рис. Б.2) [25]. Водночас м. Київ, з якого на початку війни виїхали майже половина мешканців, після звільнення Київської області від російської окупації, став місцем релокації ВПО переважно зі Східної України. Станом на 01.05.2022 у м. Києві зареєстровано 37 тис. ВПО [2]. У Західній Україні чисельність населення за рахунок ВПО з Донецької, Луганської, Харківської, а також з Миколаївської та Херсонської областей зростає. Лише у Закарпатській області чисельність населення зросла майже на 30 % від початку повномасштабного вторгнення. Львівська область прийняла 110 тис. ВПО у перші два тижні війни, а Чернівецька у перші два місяці – 800 тис. ВПО, 5 % з яких (40 тис. осіб) остаточно поселились в обласному центрі, хоча і зіткнулись із певними проблемами: відсутністю житла, робочих місць, проблеми з доступом до соціальних послуг тощо [2, 24].

Станом на 01.01.2023 перша п'ятірка регіонів України за чисельністю внутрішньо переміщених осіб не змінилась. Найбільша чисельність ВПО зареєстрована у таких областях: Харківська (456,9 тис. осіб), Київська (336,8), Дніпропетровська (267,0), Львівська (247,0), м. Київ (225,0) (додаток Б, рис. Б.3) [1].

Просторовий розподіл ВПО України станом на 25.09.2023 представлений на рис. Б.4. До місць свого постійного проживання повернулося 4573 тис. осіб, майже половина з яких в Україні проживає у м. Київ або Київській області (23% і 18% відповідно) [6]. Серед інших областей, до яких повернулось найбільше жителів: Харківська (12%), Дніпропетровська (7%) та Одеська (5%). Серед тих, хто повернулися до звичних місць проживання з місць внутрішнього переміщення в

межах України, більшість осіб повернулися зі Львівської області (9%), м. Києва та Київської області (по 8%), Вінницької (7%) та Харківської (6%) областей (додаток Б, табл. Б.2, рис. Б.5) [6, 25, 29].

Станом на 14.06.2023 року 4,757 млн. ВПО повернулись до місць свого попереднього проживання, із них 47% здійснили релокацію з іншої області України, 30% ВПО повернулись з місць переміщення у межах своєї області проживання, 22% – з іншої країни [6]. Розглядаючи географію релокації ВПО з-за кордону, більшість ВПО повернулись із Польщі (39 %), Німеччини (9%), Італії (7%), Чехії (6%), Болгарії (5%) (рис. Б.6). ВПО, які повернулись з-за кордону розмістились переважно у Західній Україні (Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях). ВПО, які повернулись з регіонів України розмістились переважно у Черкаській, Полтавській, Миколаївській та Одеській областях (додаток Б, табл. Б.3) [3, 6, 7].

Середня тривалість переміщення ВПО становить 113 днів, проте 37% ВПО були переміщені упродовж трьох місяців або довше. Найдовшу середню тривалість переміщення серед осіб, що повернулися, зафіксовано, насамперед, у Миколаївській (222 дні), Херсонській (216), Харківській (215) та Донецькій (196). Натомість, найкоротша середня тривалість переміщення зафіксована у Рівненській та Волинській областях (76 та 83 дні, відповідно) [26, 29].

Отже, більшість ВПО розміщуються у найближчих до місць попереднього проживання регіонах, що свідчить про намір повернутися. Надмірна концентрація ВПО становить суттєве навантаження на інфраструктуру, ринок праці та житла приймаючих громад. Водночас, за даними соціологів, частина ВПО орієнтується на постійне проживання в інших регіонах України [27]. Зокрема серед осіб, переміщених на Західну Україну, таких 45 %. Чим довше затягнеться війна, руйнівними будуть її наслідки, тим тяжіння до переселення буде виразнішим [19]. Тому, на нашу думку, необхідно враховувати, що наслідки повномасштабного вторгнення стануть вагомим чинником перерозподілу населення територією України у середньостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Особливості вимушених міграцій населення Харківської області

3.1.1. Фактори розміщення ВПО. Для Харківської області, як для інших регіонів України, розміщення ВПО є нерівномірним. Найчастіше вимушені мігранти обирають для свого розміщення території географічно близькі до місць їх попереднього проживання, враховуючи родинні зв'язки та соціальні контакти, території з високим рівнем соціально-економічного розвитку, з розвинутими ринками праці, можливістю доступу до якісних товарів та послуг, можливістю соціального захисту тощо [11].

У Харківській області чисельність ВПО із віддаленістю від тимчасово окупованих територій та зон потенційних бойових дій поступово зменшується, спостерігається значна концентрація їх у містах [11, 18]. Серед факторів, що обумовили вибір Харківської області серед ВПО для переміщення із самої Харківської області, на нашу думку, є:

- 1) територіальна близькість місць попереднього проживання, що часто може бути зоною бойових дій;
- 2) розвинутий ринок праці та соціальна інфраструктура;
- 3) високий рівень підтримки ВПО регіональними органами влади й органами місцевого самоврядування, можливість отримання гуманітарної допомоги тощо;
- 4) високий рівень урбанізації (80,9% на станом 01.01.2022) та наявність міста-мільйонника (м. Харків, 1450 082 осіб на 01.01.2022 [21]), що притягує ВПО, серед яких багато міських жителів. Так, 66 % переселенців Харківської області на кінець 2022 р. були зареєстровані в Харкові, ще 7,6 % – в інших містах обласного значення;
- 5) соціокультурні та політичні особливості жителів Харківської області, що близькі для Східної України, зокрема Донбасу;

б) спеціалізація Харківської області та м. Харкова, подібна до спеціалізації місьць, звідки переселились більшість ВПО [18].

За даними Міністерства соціальної політики [27] станом на 16.10.2023 у Харківській області офіційно зареєстровано 522,9 тис. ВПО. До червня 2023 р. динаміка чисельності ВПО у Харківській області мала тенденцію до зростання (додаток В, рис. В.1), що пов'язане з переміщенням із громад у прифронтовій зоні, особливо з Куп'янського району та Вовчанської громади. ВПО з цих місцевостей реєструються переважно в м. Харкові, де наразі налічується 30% усіх переміщених до області осіб.

Працевдатні особи із числа ВПО, як правило, намагаючись зберегти трудові відносини із підприємствами та організаціями, на яких вони працевлаштовані та які переміщені із тимчасово окупованої території України на територію, яка контролюється українським урядом, переселялись на такі території, не втрачаючи місце роботи, свого соціально-професійного і культурного становища та способу життя тощо [18]. Окремою групою ВПО Харківської області є особи, які орієнтуючись на фактор житла та працевлаштування, обирали для свого розміщення населені пункти Харківської міської агломерації із розвинутою соціальною інфраструктурою, не реєструвались як ВПО та не потребували зовнішньої допомоги (т.зв. «самодостатні особи») [32].

Надмірна концентрація ВПО у містах Харківської області спричиняє високе демографічне навантаження на місцеве населення, регіональні ринки праці, заклади освіти, управління соціального забезпечення та захисту населення, медичні установи, об'єкти банківської сфери тощо. Незважаючи на це, позитивний вплив для приймаючих громад у розміщенні ВПО полягає у відкритті нових підприємств, створенні робочих місць; підвищенні попиту на освітні послуги; стимулюванні розвитку інфраструктури, включаючи будівництво житлових та комунальних об'єктів, доріг тощо; покращенні доступу до соціальних послуг; посиленні культурного обміну та культурного розмаїття; розвитку солідарності та співробітництва у громаді, збільшуючи рівень соціальної взаємодопомоги та підтримки.

3.1.2. Просторовий аналіз розміщення ВПО. Територіальний розподіл ВПО Харківської області свідчить про їх нерівномірне розміщення по території області. Станом на 31.08.2023 р. 36,4% ВПО проживає на території м. Харкова. Значна частка ВПО Харківської області розміщена і в інших містах обласного значення: Люботині (14 270 осіб), Лозовій (13 079), Чугуєві (11 357), Первомайському (8978), Ізюмі (7 208) та Куп'янську (1 908) (рис. 3.1). Нижче наводимо інформацію за кількістю осіб, які зареєстровані у всіх районах регіону станом на 18.09.2022, 01.01.2023 та 01.11. 2023 рр. (додаток В, рис. В.3, В.4, 3.2) [27, 29].

Станом на 01.11.2023 року найбільша кількість ВПО Харківської області була зареєстрована у Харківському районі (180,5 тис. осіб). У Богодухівському районі проживало 48,7 тис. ВПО, Чугуївському – 41,2, Красноградському – 33,2, Лозівському – 27,8, Ізюмському – 13,3, Куп'янському – 3,1. Найбільша кількість ВПО на території Харківської області зареєстрована з Харківської (345,0 тис. осіб), Луганської (67,3 тис.) та Донецької (64,4 тис.) областей. Аналізуючи дані станом на 18.09.2022, 01.01.2023 та 01.11.2023 рр. слід зазначити, що стрімко зменшилась чисельність ВПО у Богодухівському районі, що пов'язано із збільшенням обстрілів саме цього району. Найменш привабливим для ВПО за увесь період дослідження є Куп'янський район, що обумовлено активністю на його території бойових дій [29].

Станом на 05.08.2023 року у Харкові офіційно зареєстровано 18 346 ВПО (35% ВПО Харківської області), найбільше з яких проживає у Шевченківському районі міста – 32 100 осіб (рис. 3.3, 3.4). Дещо менше у Салтівському, який прихистив 30 100 ВПО та Слобідському – 23 957 ВПО. Ці райони мають більше можливостей для працевлаштування та професійної самореалізації переселенців. Далі – Немишлянський (20 989 ВПО), Київський (18 992), Індустріальний (17 910), Новобаварський (13 727), Основ'янський (12 680), Холодногірський (12 021) [27].

Отже, актуальність Харкова для ВПО пояснюється його порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку, переважно за рахунок третинного сектору і високотехнологічних галузей промисловості та можливістю працевлаштування, розвинутим ринком житлових послуг, зручним транспортним сполученням як у

межах міста, так і з периферійними районами, можливістю отримання якісних медичних, освітніх, фінансових та інших послуг.

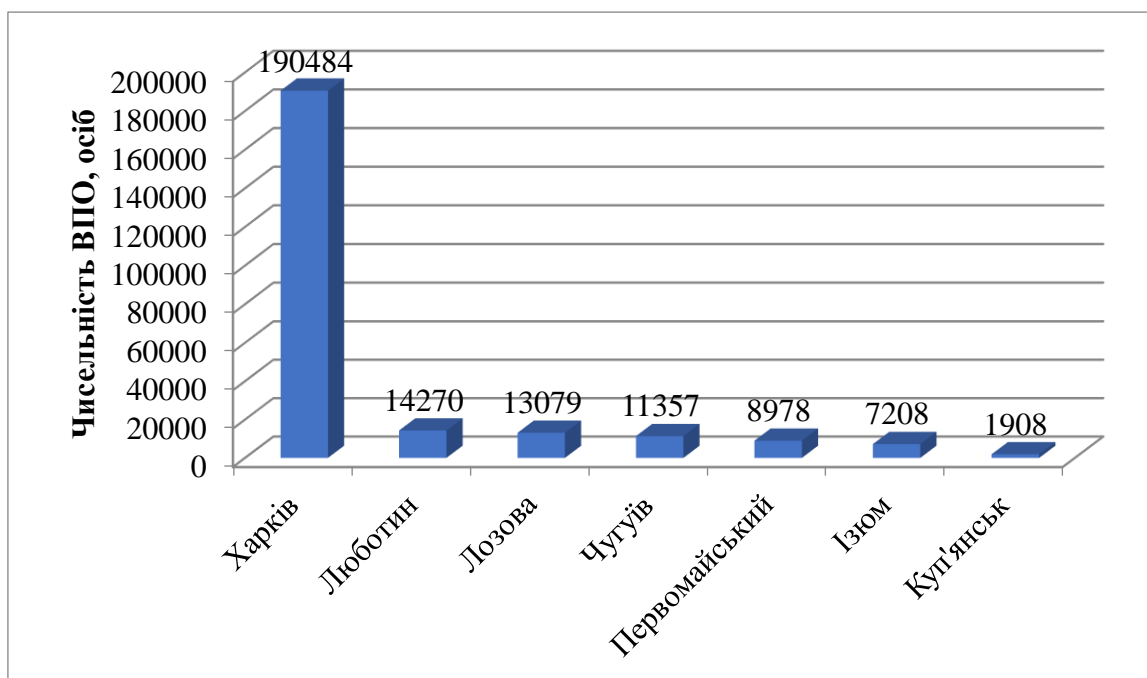

Рис. 3.1. Чисельність ВПО по містам обласного підпорядкування Харківської області станом на 31.08.2023 року (побудовано автором за даними [25, 27])

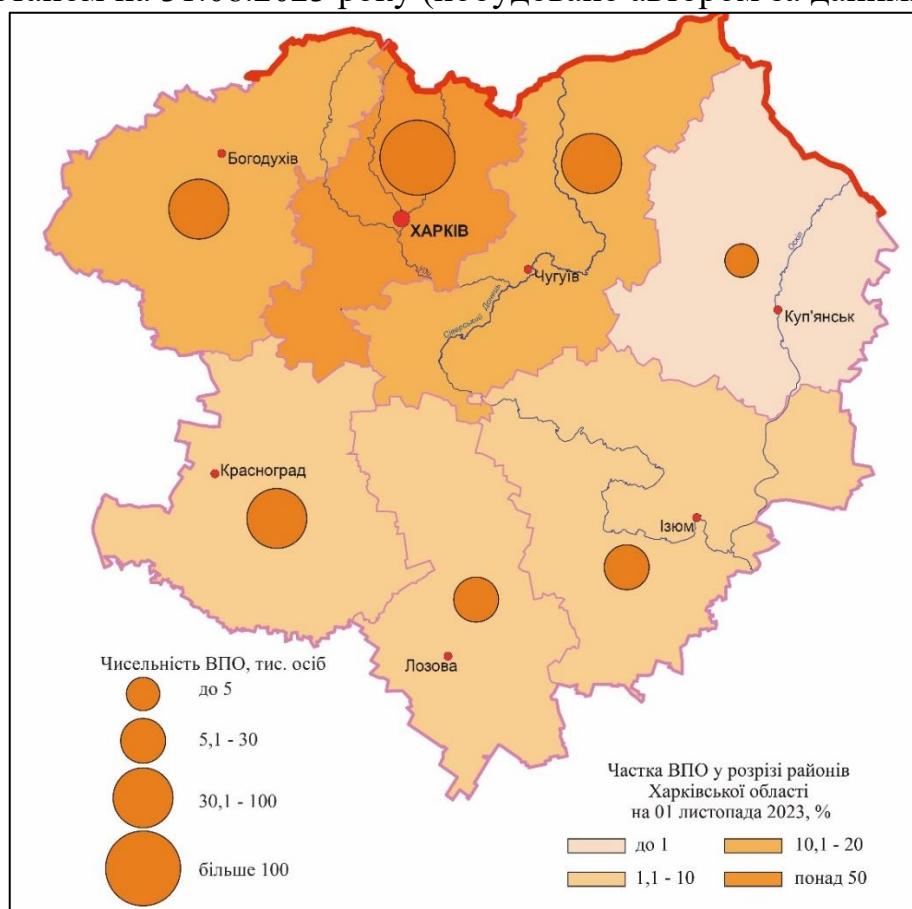

Рис. 3.2. Просторові особливості ВПО Харківської області станом на 01.11.2023 р. (побудовано автором за даними [25, 27, 29])

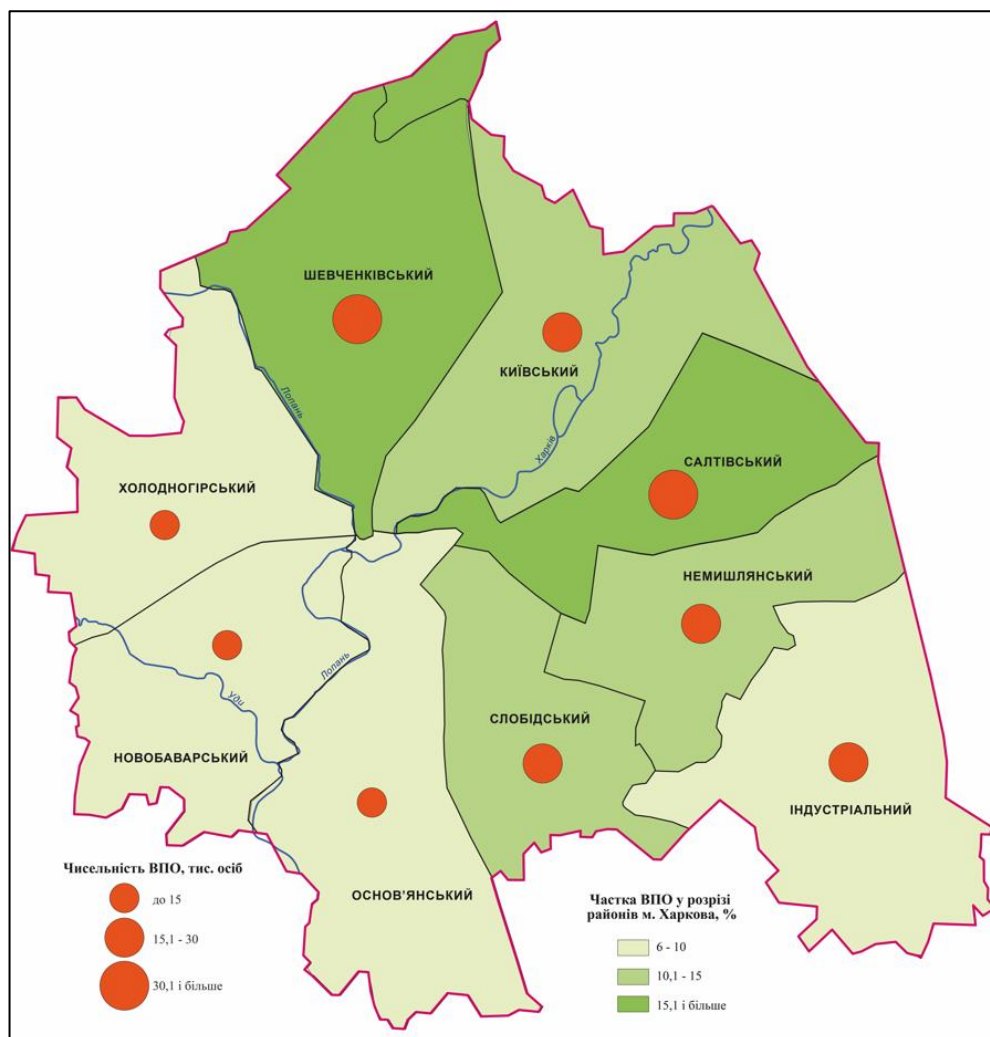

Рис. 3.3. Просторові особливості ВПО м. Харкова станом на 01.11.2023 р. (побудовано автором за даними [25, 27])

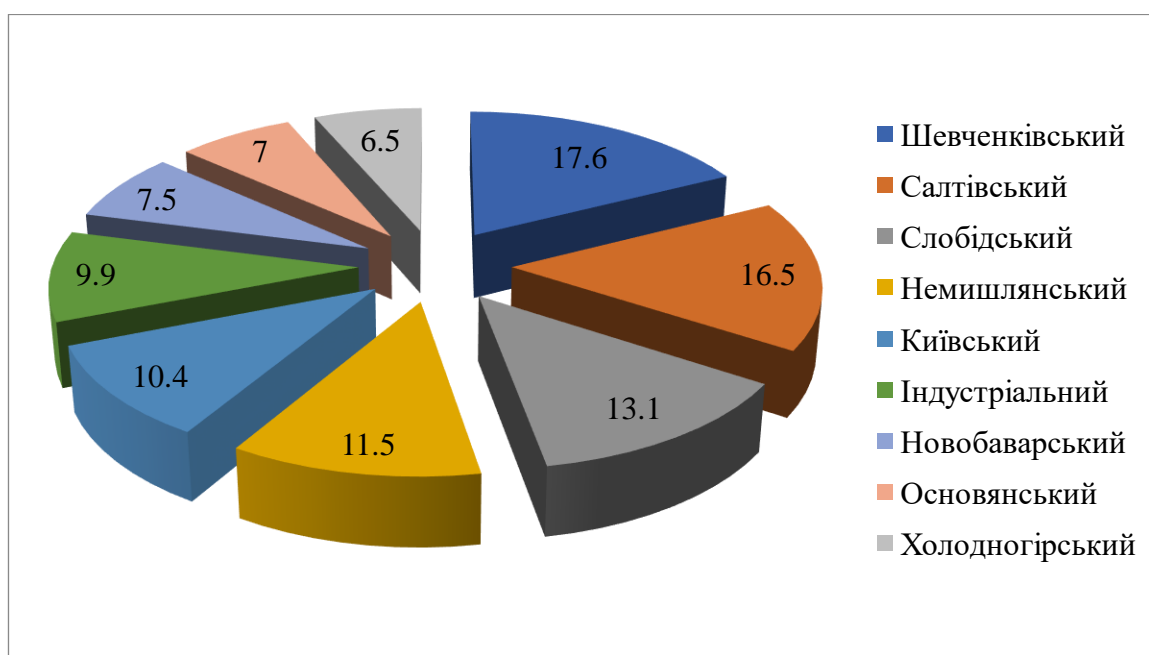

Рис. 3.4. Частка ВПО у розрізі районів м. Харкова, % (побудовано автором [25])

3.1.3. Структура вимушених мігрантів. Статева структура ВПО Харківської області суттєво відрізняється від статевої структури всього населення України. Хоча в цілому серед населення України переважає жіноче населення над чоловічим (53,9% – жінки, 46,1% – чоловіки), різниця між чисельністю жінок та чоловіків серед ВПО досить велика – 61% та 39% (додаток В, рис. В.5, В.6) [27, 29]. Чоловіки переважають серед осіб працездатного віку, які отримали статус ВПО з метою працевлаштування. Крім того, існує група людей, переважно чоловіки, які переселилися на підконтрольну територію України, але не оформили статус ВПО через небажання витратити час на оформлення відповідних документів і подальші перевірки. До них належать і чоловіки призовного віку, які побоюються можливої мобілізації та намагаються уникнути призову до лав ЗСУ, але все ж таки питома вага жінок у віковій структурі ВПО значно більша [12, 17].

Основною віковою групою ВПО Харківської області є працездатні особи (50%), хоча останнім часом їх частка зменшується. Частка дітей – 21%, пенсіонерів – 29%. За даними обласного центру зайнятості, серед ВПО працездатного віку, які знаходяться на обліку Державного центру зайнятості України (тут і надалі – ДЦЗ), переважає жіноче населення [23]. По-перше, жінки більш схильні до міграції у пошуках роботи або кращих економічних можливостей для себе та своїх родин. По-друге, внаслідок військових дій на тимчасово окупованій території припинили свою роботу багато підприємств та організацій сфери послуг, у якій були зайняті переважно жінки, тому у першу чергу саме вони втратили роботу. По-третє, більша тривалість життя жінок порівняно з чоловіками та вища ймовірність відновлення сімейного статусу можуть сприяти більшій кількості жінок серед ВПО. По-четверте, стереотипи щодо ролей жінок у суспільстві також впливають на їхню рішучість мігрувати для поліпшення свого становища або досягнення своїх цілей.

Працездатне населення ВПО має високий інтелектуальний та професійно-кваліфікаційний рівень та може легко конкурувати з місцевим населенням за робочі місця. За даними ДЦЗ, серед ВПО, які перебувають на обліку, більшість (66%) – це особи з вищою освітою, 20% – особи з професійно-технічною освітою, 14% – із середньою освітою. Серед безробітного населення, які перебувають на обліку у ДЦЗ,

45% – особи з вищою освітою, 35% – з професійно-технічною освітою, 20% – з середньою освітою [23, 27]. Крім того, працездатне населення з числа ВПО, у порівнянні з усім населенням України, набагато молодше, його середній вік майже на 10 років менше ніж середній вік постійного населення країни в цілому.

Оскільки у статевій структурі ВПО Харківської області переважають жінки, які до моменту переміщення працювали у сфері обслуговування, то структура зайнятості ВПО виглядає так: більшість працевлаштованих зайнята у оптовій та роздрібній торгівлі (жінки), ремонті транспортних засобів (чоловіки) – 29,9%; 10,7% – у переробній промисловості, що відповідає спеціалізації економіки східних областей України; 7,6% – у будівництві; 6,1% – у державному управлінні й обороні тощо (додаток В, рис. В.7) [23, 27]. Більшість працездатного населення з числа ВПО працевлаштувались самостійно у великих містах, не звертаючись за послугами до центрів зайнятості, тому реально неможливо визначити кількість ВПО, які зайняті у тому чи іншому виді економічної діяльності [23, 32].

Для підтвердження результатів нашого дослідження нами проведено опитування з ВПО м. Харкова щодо виявлення їх проблем (Додаток В, анкета В.1), у якому взяли участь 73 особи. Серед опитаних 68,1% – жінки та 39,9% – чоловіки. Більшість опитаних респондентів – переселенці з Харківської області (67%), ВПО з Донецької області – 13%, Луганської – 12%, південних областей України – 8%. Серед приводів для переміщення більшість ВПО (81%) обрали загрозу власній безпеці, життю та здоров'ю, а також загрозу безпеці життю та здоров'ю рідних і близьких (58%), повне або часткове руйнування житла (37%).

У результаті переміщення ВПО зіткнулися з низкою проблем, які вони вирішували самостійно, за допомогою рідних та знайомих, або ж за підтримки волонтерів, громадських організацій, регіональних та державних органів влади [3]. За даними нашого опитування, у перший період після переміщення для ВПО найголовнішими проблемами були: відсутність коштів для життя (65%), пошук житла (53%), працевлаштування (47%), відновлення та оформлення документів, доступ до адміністративних послуг (41%), індивідуальні психологічні проблеми (31%). 47% респондентів зазначили, що на даний момент їх проблеми частково вирішені, у

зв'язку з цим і змінилась актуальність зазначених вище проблем, зокрема: актуальними залишаються проблеми нестачі засобів для існування (актуальна для 57% вимушених мігрантів); пошуку житла (43%); доступу до соціальних послуг (26%); працевлаштування (29%) та інші.

3.2. Стратегічний SWOT-аналіз вимушеної міграції населення Харківської області

Для прогнозування процесів вимушеної міграції населення Харківської області нами було використано методику SWOT-аналізу, яка включає:

1) аналіз сильних (S – Strengths) та слабких (W – Weaknesses) сторін внутрішнього середовища, які є сприятливими або несприятливими для досягнення стратегічних цілей функціонування ТСЕС, одним із процесів в якій є міграції, зокрема, як у випадку з Харківською областю, – вимушені міграції;

2) аналіз факторів зовнішнього впливу на ТСЕС, які є визначальними при оцінці можливостей (O – Opportunities), що відкриваються для використання та оцінці загроз (T – Threats) успішному функціонуванню системи.

У додатку В, табл. В.2 представлені критерії оцінки зовнішніх і внутрішніх факторів перспективного розвитку процесів вимушеної міграції населення Харківської області. За напрямом дії дані фактори ми поділяємо на: позитивного впливу (фактори-стимулятори) та негативного впливу (фактори-дестимулятори).

У додатку В, табл. В.3, В.4 подано результати оцінки факторів зовнішнього та внутрішнього середовища ТСЕС, частиною якої є вимушеної міграції. Дані фактори розглядалися у контексті трьох сценаріїв: *оптимістичного*: завершення війни перемогою на умовах України в 2024; *реалістичного*: продовження війни упродовж 2024-2025 рр.; *песимістичного*: загострення воєнних дій та продовження воєнного конфлікту у 2026-2027 рр., можливі територіальні втрати України.

За даними табл. В.4, додаток В, можемо зробити висновок, що більшість обраних нами факторів мають негативний вплив на ТСЕС, а такі фактори як військова ситуація, соціальна ситуація, економічна ситуація, можуть стати передумовою для

прийняття людиною рішення про міграцію. Умовно позитивним є лише фактор системи освіти, яка реалізується у дистанційному та змішаному форматах, переважно, за рахунок м. Харкова, у якому впроваджуються такі проєкти як «Метрошкола», «Метросадок», будується перша в Україні підземна школа.

За умови реалізації оптимістичного сценарію (додаток В, табл. В.5), можемо очікувати повернення значної кількості ВПО та зовнішніх мігрантів, що може призвести до збільшення чисельності населення, змін у демографічній структурі області. За умови нарощування областю та м. Харковом свого економічного потенціалу, ВПО можуть стати рушійною силою економічного розвитку як самого міста, так і регіону в цілому. Потреби населення в житлі, освіті, медичних послугах та інших соціальних послугах можуть збільшитися, створюючи нові можливості для розвитку підприємництва та інвестицій. Повернення ВПО та біженців може призвести до культурних змін у Харківській області через вплив їхньої культури, традицій та мови, що сприятиме культурному розмаїттю та культурному обміну, але також може створити виклики у процесі інтеграції та взаєморозуміння.

За умови реалістичного сценарію, у якому воєнні дії протягом 2024 року будуть продовжуватись, чисельність ВПО може збільшуватись через нові втрати, евакуації та вимушені переселення, що може створити тиск на існуючі соціальні та економічні ресурси та призвести до нових викликів для приймаючих ВПО громад.

Розвиток подій на умовах песимістичного сценарію може посилити негативні міграційні тренди Харківської області. Продовження обстрілів прифронтових громад Харківщини, окупація території, криза соціально-економічного розвитку є передумовами для подальших вимушених міграцій населення. ВПО, які проживають на території Харківської області, можуть стикнутись із проблемами соціального, економічного та психологічного характеру. Тому важливим аспектом у реалізації цього сценарію є те, щоб місцеві та міжнародні гуманітарні організації продовжували надавати необхідну допомогу та підтримку ВПО, а також сприяли пошуку мирного та стабільного вирішення конфлікту.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження міграційних процесів включає такі поняття: «міграція», «міграційний процес», «міграційна система», «вимушена міграція», «вимушена внутрішня міграція» «ВПО».

На різних етапах проведення дослідження використані такі методи: із групи філософських та загальнонаукових – методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, узагальнення, групування, опису, систематизації, графічні, математико-статистичні, із групи конкретно наукових – аналітичні, картографічні, соціологічні (опитування) та методи демографічної науки. Авторський алгоритм дослідження вимушених міграцій населення Харківської області є універсальним і може бути адаптованим при аналізі вимушених міграцій в інших областях України, складається з п'яти етапів: організаційного, підготовчого, аналітичного, синтетичного, підсумкового.

2. Масштаби вимушеного переміщення населення в Україні обумовлені, перш за все, прагненням зберегти власне життя та свободу, соціально-економічними та культурно-ціннісними факторами, а динаміка чисельності ВПО з початку війни в країні знижується, що обумовлено поверненням переселенців до місць свого попереднього проживання через відносну стабілізацію безпекової ситуації, успішну інтеграцію у приймаючі громади чи переїзд за кордон тощо.

В Європі проживає 4,677 млн вимушених мігрантів із України, а найбільшу кількість українських біженців прийняли Німеччина, Польща, Чехія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Болгарія, Румунія, Молдова, Словаччина, що пояснюється їх географічним положенням відносно України, родинними зв'язками та соціальними контактами українців, наявністю соціальних програм для біженців, можливостями працевлаштування, отримання якісних соціальних послуг.

Проаналізовано розміщення ВПО по території України. Найбільше вимушених мігрантів прийняли Дніпропетровська, Харківська області, м. Київ, Київська, Одеська, Полтавська, Львівська, Черкаська, Миколаївська та Вінницька області.

3. Харківська область прийняла найбільше ВПО серед регіонів України – 522,9 тис. осіб, а факторами, які обумовлюють привабливість області для ВПО (переважно із самої області) є: територіальна близькість місць їх попереднього проживання, розвинутий ринок праці та соціальна інфраструктура, високий рівень підтримки ВПО органами місцевого самоврядування, можливість отримання гуманітарної допомоги тощо, високий рівень урбанізації, соціокультурні та політичні особливості жителів області, спеціалізація Харківської області та м. Харкова.

Просторовий розподіл ВПО свідчить про нерівномірне розміщення їх по території області (36,4 % усіх ВПО проживає у м. Харків). Серед районів Харківської області найбільше ВПО прийняли Харківський, Богодухівський, Чугуївський райони, найменше – Куп'янський та Ізюмський, що обумовлено близькістю до лінії фронту. У розрізі районів м. Харкова найбільше ВПО розмістилось у районах, які мають більше можливостей для їх працевлаштування та професійної самореалізації – Шевченківському, Салтівському, Немишлянському.

Статева структура ВПО Харківської області характеризується переважанням жінок (61%), вікова – осіб працездатного віку (50%). У структурі зайнятості ВПО переважають працевлаштовані у оптовій та роздрібній торгівлі (жінки), ремонті транспортних засобів (чоловіки), переробній промисловості.

Для прогнозування процесів вимушеної міграції населення Харківської області використано методику SWOT-аналізу, а сама вимушена міграція розглядалась як складова частина територіальної соціально-економічної системи. Проаналізовано фактори зовнішнього та внутрішнього середовища ТСЕС, частиною якої є вимушеної міграції, у контексті трьох сценаріїв: оптимістичного: завершення війни перемогою на умовах України в 2024; реалістичного: продовження війни упродовж 2024-2025 рр.; песимістичного: загострення воєнних дій та продовження воєнного конфлікту у 2026-2027 рр. За умови реалістичного сценарію, населення Харківської області може збільшитись за рахунок повернення вимушених мігрантів, у разі реалістичного та песимістичного – можуть виникнути нові хвилі неконтрольованих масових вимушених міграцій населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру (січень 2023) / International Organization for Migration (IOM), Feb 21 2023. DTM Україна. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023> (дата звернення: 25.08.2023).
2. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. Національна академія наук України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149> (дата звернення: 19.09.2023).
3. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня – 10 червня 2022) / Аналітичний центр CEDOS. URL : <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/> (дата звернення: 27.08.2023).
4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / за ред. О. Ф. Новікової, О. І. Амоши, В. П. Антонюк. Київ : Інститут промисловості НАН України, 2016. 448 с.
5. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку: монографія. Київ : «Академперіодика», 2011. 240 с.
6. Звіт про повернення в Україні. Опитування загального населення – раунд 13 (червень 2023 року) / Представництво МОМ в Україні. DTM Україна. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Returns%20Report_Round%2013_ENG-UKR.pdf (дата звернення: 29.08.2023).
7. Звіт про статистику повернення українців. Опитування загального населення – раунд 14 (жовтень 2023 року) / Представництво МОМ в Україні. DTM Україна. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-povernennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-14-3-25-veresnya> (дата звернення: 29.08.2023).
8. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України

- 8 жовтня 2014 р.). Вісник Національної академії наук України. 2014. Вип. 12. С. 15–24.
9. Логвинова М. О. Внутрішня вимушена міграція: теоретизування поняття / Регіон – 2019: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 10–11 квітня 2019 р.) / за ред. Л. М. Немець. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. С. 29–32.
 10. Логвинова М. О. Кластеризація територіальних одиниць регіональної міграційної системи (на прикладі прикордонних регіонів Східної України) / Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8–9 жовтня 2020 р.) / за ред. Л. М. Немець. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 210–213.
 11. Логвинова М. О. Сучасні тенденції міграційних процесів на Сході України / Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р. / за ред. Л. М. Немець. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 92–95.
 12. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз : аналітична доповідь. Соціальна політика. 2014. Вип. 17. С. 1–23.
 13. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : монографія. Київ : НАДУ, 2004. 236 с.
 14. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні : тенденції, проблеми, шляхи вирішення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. 2017. Вип. 6. С. 63–68.
 15. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України, серпень 2022 / Аналітичний звіт // Gradus Research, 2022. 80 с.
 16. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. Умань : СПД Сочінський, 2007. 276 с.

17. Наслідки міграційних процесів : нові виклики та можливості для регіонів : монографія / за ред. У. Я. Садової. Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього, 2015. 252 с.
18. Немець Л. М., Гусева Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості. Часопис соціально-економічної географії. 2018. Вип. 25. С. 81–97.
19. ООН підвищила оцінку внутрішньо переміщених осіб в Україні до 7,1 млн. Інформаційне агентство Interfax-Україна: веб-сайт. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/822930.html> (дата звернення: 11.09.2023).
20. Офіційний сайт Всеукраїнського перепису населення. URL : <https://www.ukrcensus.gov.ua> (дата звернення: 27.09.2023).
21. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2023).
22. Офіційний сайт Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2023).
23. Офіційний сайт Державного центру зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua> (дата звернення: 16.06.2023).
24. Офіційний сайт Міжнародної асоціації з вивчення вимушеної міграції. URL : <http://iasfm.org> (дата звернення: 27.08.2023).
25. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. URL : <https://iom.org.ua> (дата звернення: 23.09.2023).
26. Офіційний сайт Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL : <http://mtot.gov.ua/> (дата звернення: 27.08.2023).
27. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 27.08.2023).
28. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: <https://www.unhcr.org> (дата звернення: 23.09.2023).

29. Оцінка базового рівня території (районний рівень) – Раунд 29 (жовтень 2023 / International Organization for Migration (IOM), Dec 06 2023. DTM Україна. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonniy-riven-raund-29-zhovten-2023> (дата звернення: 11.11.2023).
30. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (редакція від 27 бер. 2018 р.). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 03.10.2023).
31. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. Вип. 2. С. 127–139.
32. Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь / за ред. Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ : «Сочінський М. М.», 2018. 396 с.
33. Через війну свої домівки покинули 11,4 млн. українців, – ООН. «РБК-Україна: веб-сайт. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html> (дата звернення: 09.08.2023).
34. Яковчук О.В. Стратегічний swot-аналіз туристичної індустрії Харківської області // «Актуальні проблеми та перспективи розвитку регіонів»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 23 червня 2023 року / МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука. Рівне: РВЦ МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2023. С. 108–111.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Визначення поняття «міграції» за різними авторами і підходами
(складено автором)

Автор, джерело	Визначення поняття
Економічна енциклопедія. Т.2 / за ред. С. В. Мочерного та ін. Київ : видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.	«...переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язані зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього» [с. 385]
Демографічна криза в Україні: причини та наслідки / під ред. С. І. Пирожкова. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2003. 17 с.	«зміна постійного місця проживання, викликана комплексом факторів або якоюсь однією головною причиною» [с. 12]
Прибиткова І. М. Основи демографії: посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ : АтрЕК, 1997. 256 с.	«вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що у прямому значенні слова означає переселення» [с. 231]
Філософський словник соціальних термінів / за ред. В.П. Андрущенко. Харків : «Р. И. Ф.», 2005. 454 с.	«соціально-економічний та демографічний процес – сукупність переміщень, що здійснюється людьми між країнами, районами, поселеннями» [с. 46-47]
Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / за ред. О. М. Маринич та ін. Київ : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2: 3–О. 480 с.	«...переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [с. 359]
Юридична енциклопедія: В 6 т. / За ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3: К–М. 790 с.	«переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього» [с. 740]
Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку: монографія. Київ : «Академперіодика», 2011. 240 с.	«...переміщення осіб через межі адміністративно-територіальних одиниць країни або через кордони країни зі зміною місця постійного проживання людини назавжди чи на визначений мінімальний період часу, або з регулярним поверненням до нього» [с. 20]

Поняттєво-термінологічний апарат поняття «міграція»

(узагальнено автором за [5, 16])

Поняття	Визначення
<i>Міграційні потоки</i>	сукупність одиничних міграційних переміщень, об'єднаних спільністю напрямку, який визначається районами вибуття або прибуття мігрантів за певний календарний проміжок часу.
<i>Міграційна когорта</i>	сукупність мігрантів, які об'єднані спільним періодом міграцій у певний населений пункт чи район.
<i>Мігранти</i>	особи, які перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони, змінюючи місце постійного проживання назавжди або на певний час.
<i>Міграційний процес</i>	сукупність подій, пов'язаних із територіальним переміщенням, тобто фактів вибуття та прибуття чи переселення.
<i>Міграційні наміри</i>	задуми, бажання здійснити міграційне переміщення
<i>Міграційна мотивація</i>	психічний стан особи, який спонукає її до досягнення особистих цілей економічного, соціального й психологічного характеру через зміну місця мешкання.
<i>Міграційна поведінка</i>	сукупність дій і відносин, що опосередковують переселення індивідів або відмову від них.
<i>Міграційна установка</i>	психічний регулятор поведінки, схильність особи, яка визначає узгодженість дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до зміни місця та умов життя і відображає готовність до певного результату міграційної поведінки.

Продовження додатка А

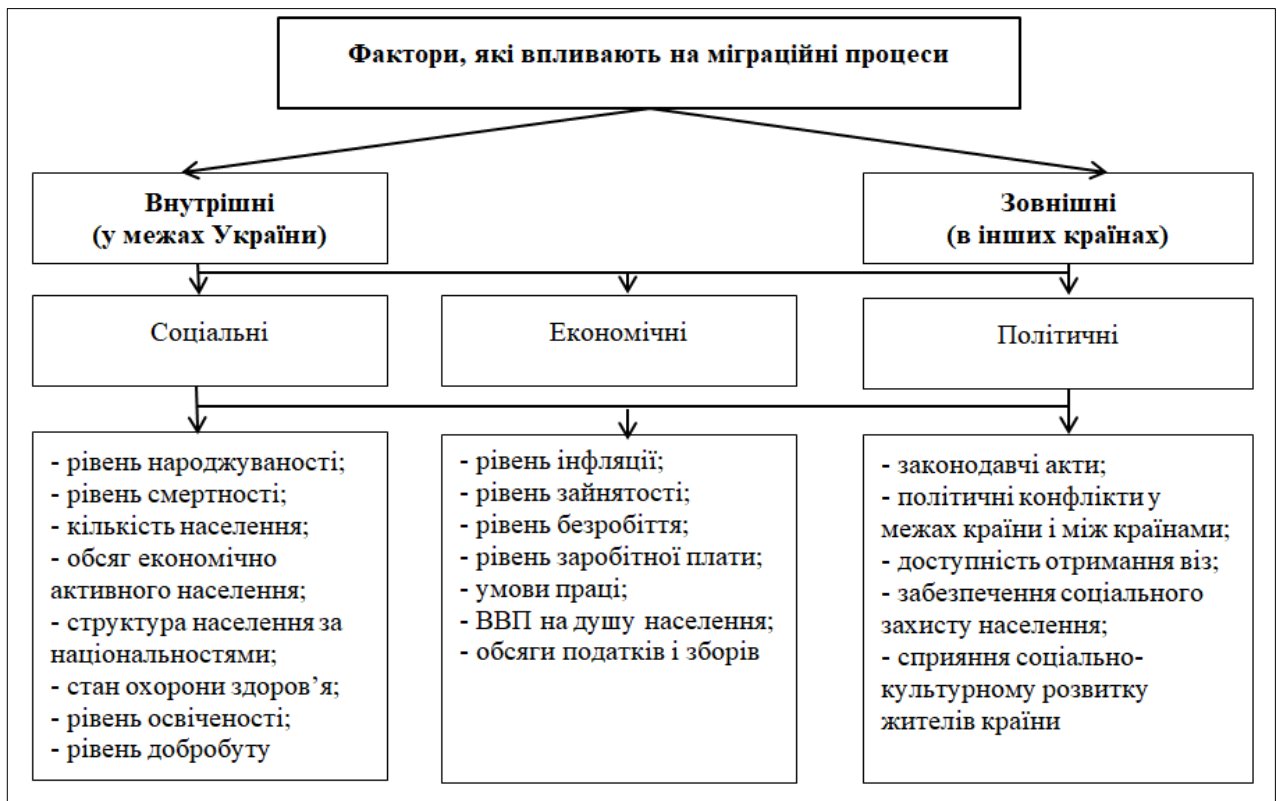

Рис. А.2. Фактори міграцій (побудовано автором за [4, 5])

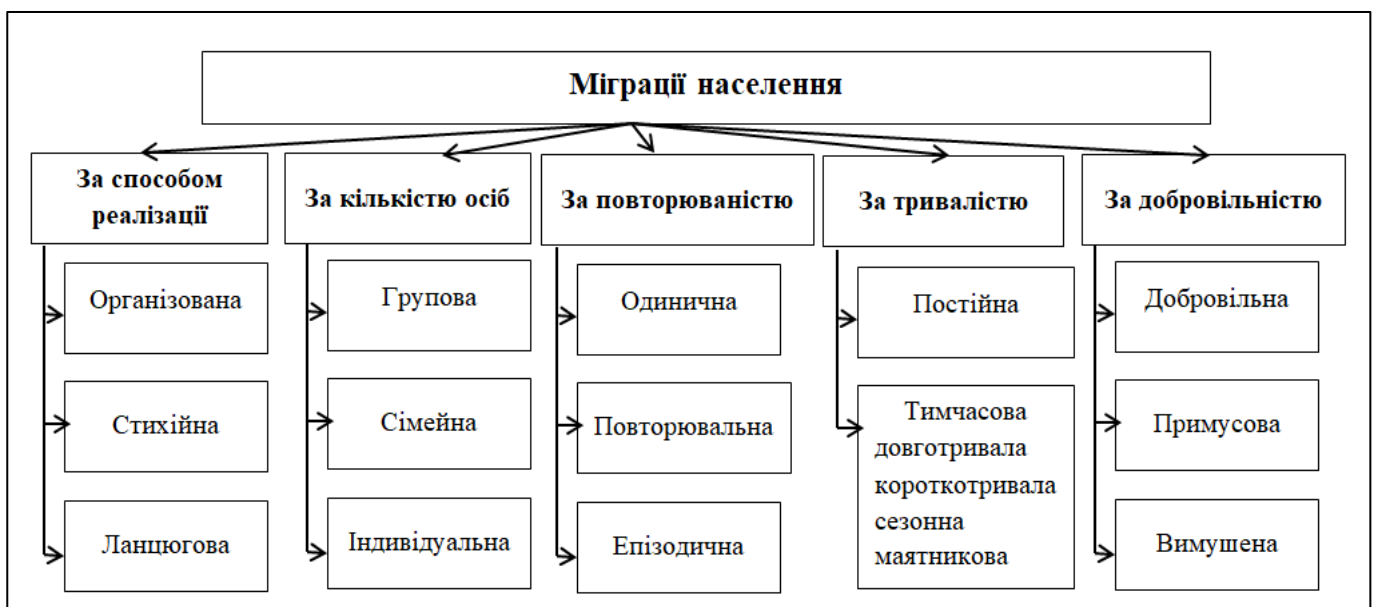

Рис. А.3. Класифікація міграції за різними критеріями (побудовано автором за [5])

Продовження додатка А

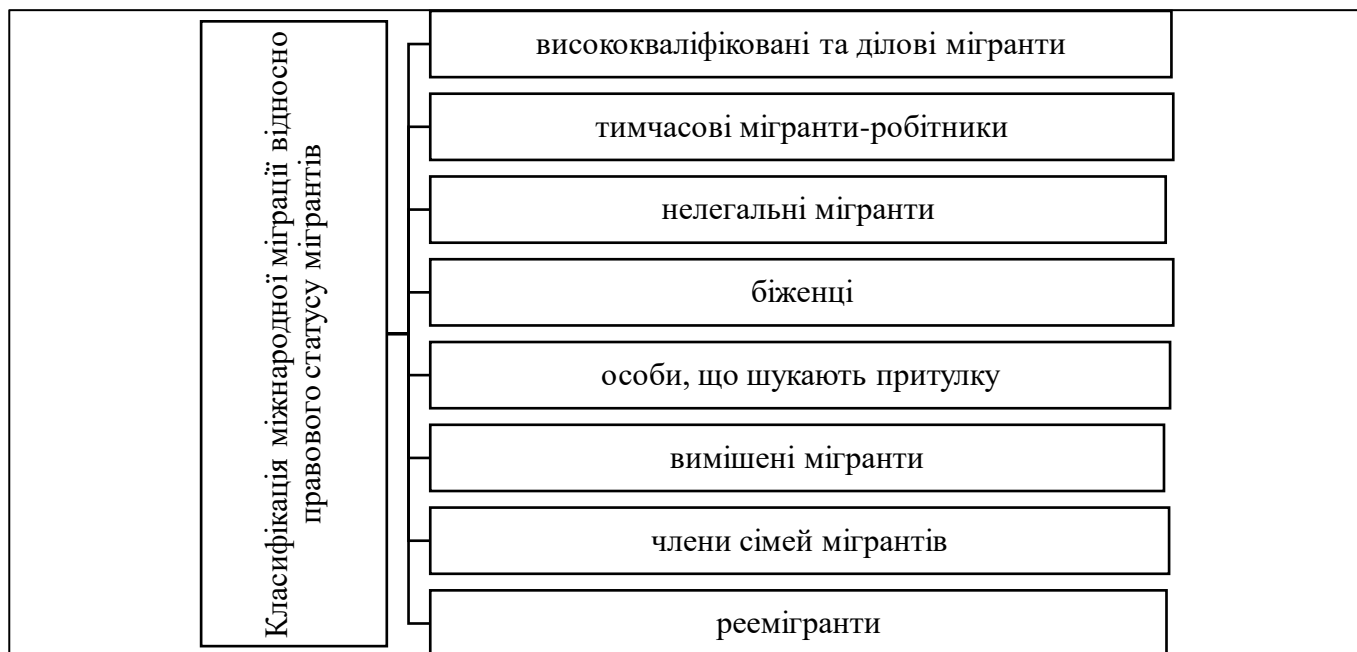

Рис. А.4. Класифікація міжнародної міграції за правовим статусом мігрантів (побудовано автором за [24, 25])

Додаток Б
Таблиця Б.1

Чисельність внутрішньо переміщених осіб та їх демографічне навантаження на місцеве населення країн Європи (складено автором за даними [28])

Країна	Чисельність вимушених мігрантів, осіб	Українці, зареєстровані у національних програмах захисту, осіб	Навантаження вимушених мігрантів на 1000 осіб місцевого населення, осіб
Німеччина	1 072 705	958 590	13
Польща	994 775	1 618 785	26
Чехія	345 880	528 045	32
Велика Британія	205 700	590	3
Іспанія	183 980	183 980	4
Італія	183 685	183 685	3
Болгарія	162 935	162 935	24
Румунія	136 075	136 075	6
Молдова	110 855	7 980	33
Словаччина	103 490	119 505	19
Австрія	99 590	99 590	11
Нідерланди	94 415	94 380	5
Ірландія	86 575	86 575	17
Литва	77 545	77 490	29
Бельгія	71 070	71 070	6
Франція	70 570	67 230	1
Швейцарія	65 435	84 775	8
Португалія	56 995	58 275	6
Швеція	56 165	56 165	5
Фінляндія	55 600	56 750	10
Угорщина	52 335	36 315	5
Естонія	48 590	50 625	40
Норвегія	48 280	48 280	9
Данія	41 155	41 305	7
Чорногорія	38 540	14 180	63
Латвія	38 145	47 940	20
Греція	23 780	24 985	2
Хорватія	22 390	23 305	5
Кіпр	18 185	18 680	15
Словенія	8 790	9 550	4
Північна Македонія	7 620	5	4
Люксембург	5 890	5 890	9
Сербія та Косово	4 530	2 065	1
Албанія	3 800	30	1
Ісландія	3 010	2 975	8
Мальта	2 145	2 145	5
Ліхтенштейн	640	640	16
Боснія та Герцоговина	175	15	0
Загалом	4 677 370	4 987 650	

Продовження додатка Б

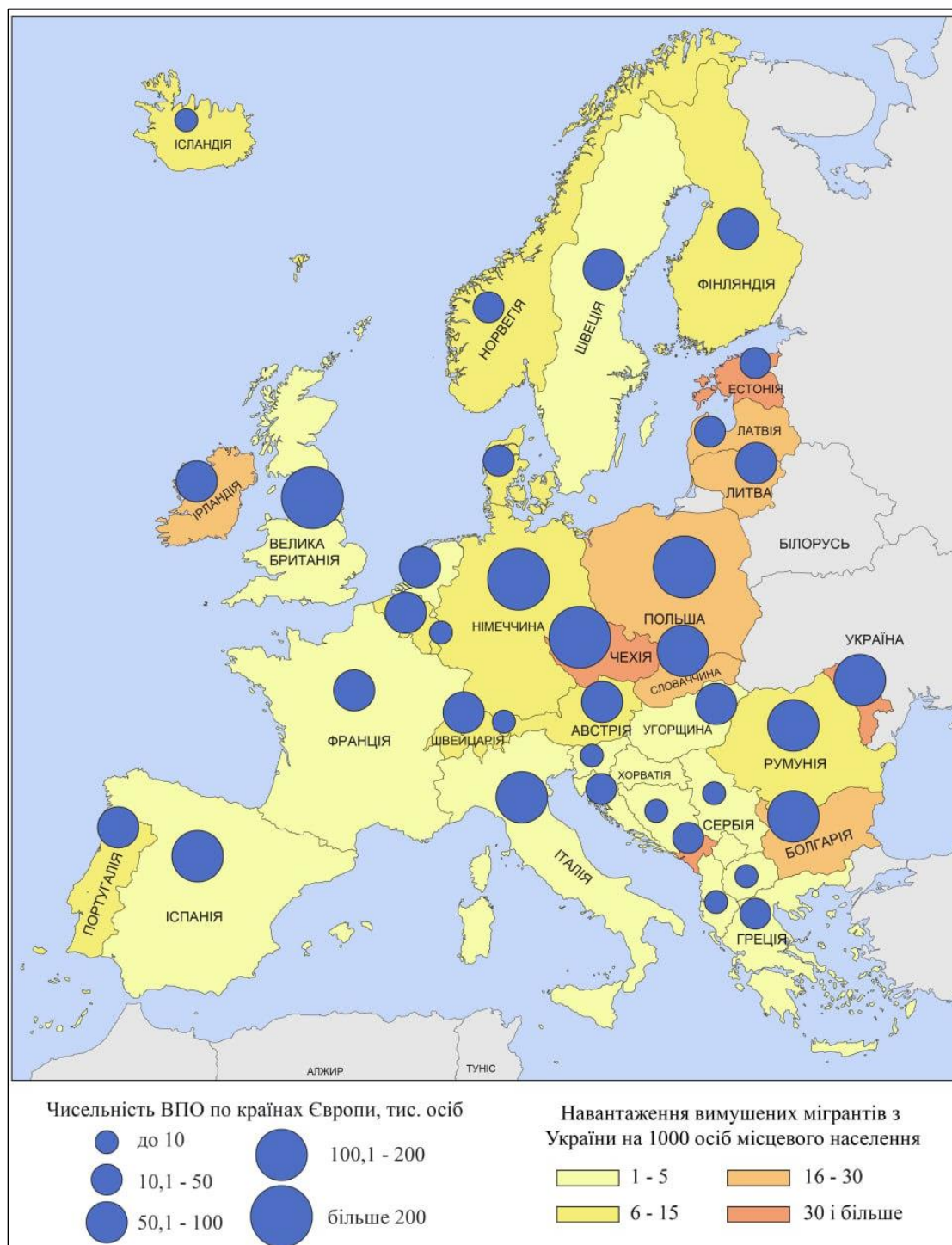

Рис. Б.1. Просторовий розподіл ВПО по країнах Європи
(побудовано автором за даними [28])

Продовження додатка Б

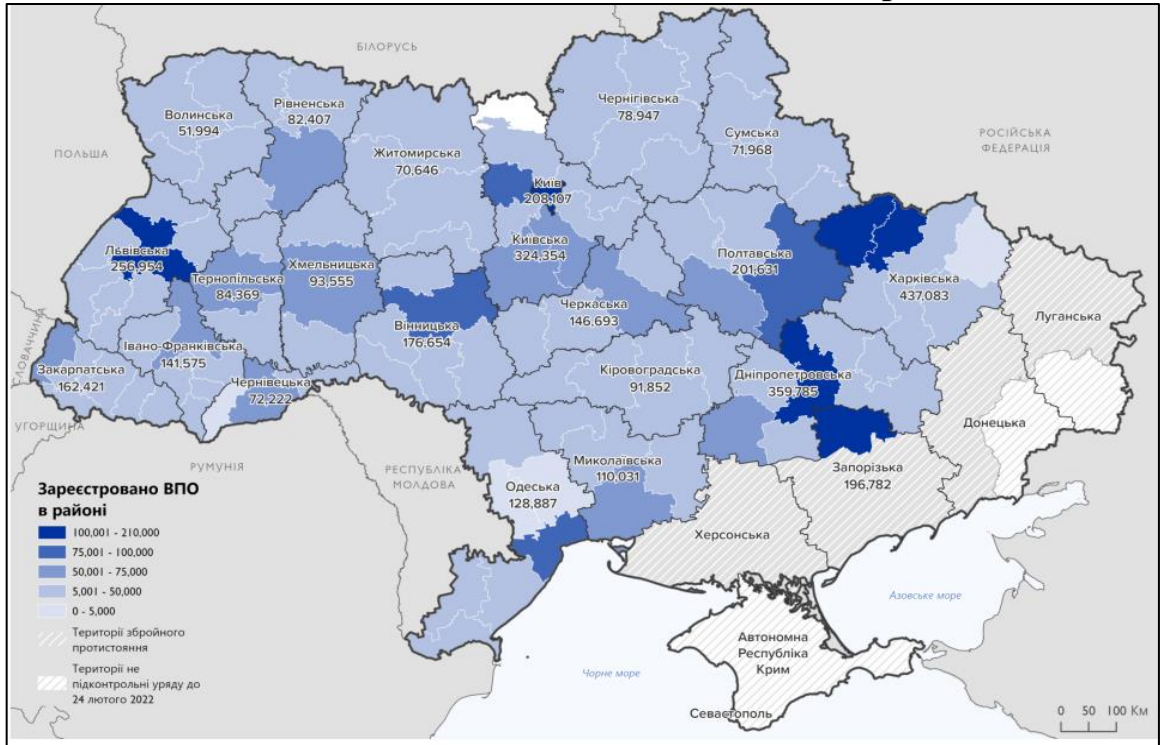

Рис. Б.2. Просторовий розподіл ВПО по регіонах України станом на 25.11.2022 р. [25]

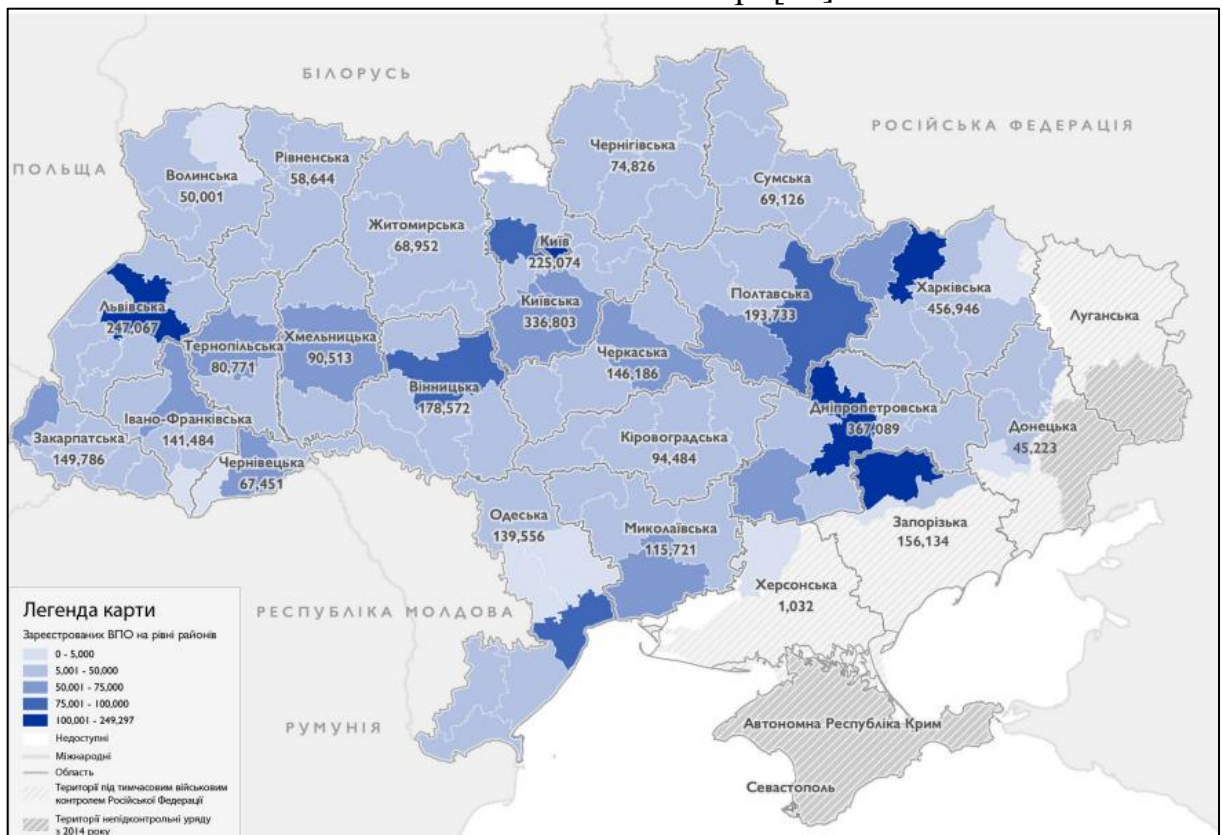

Рис. Б.3. Просторовий розподіл ВПО по регіонах України станом на 01.01.2023 р. [1, 25]

Продовження додатка Б

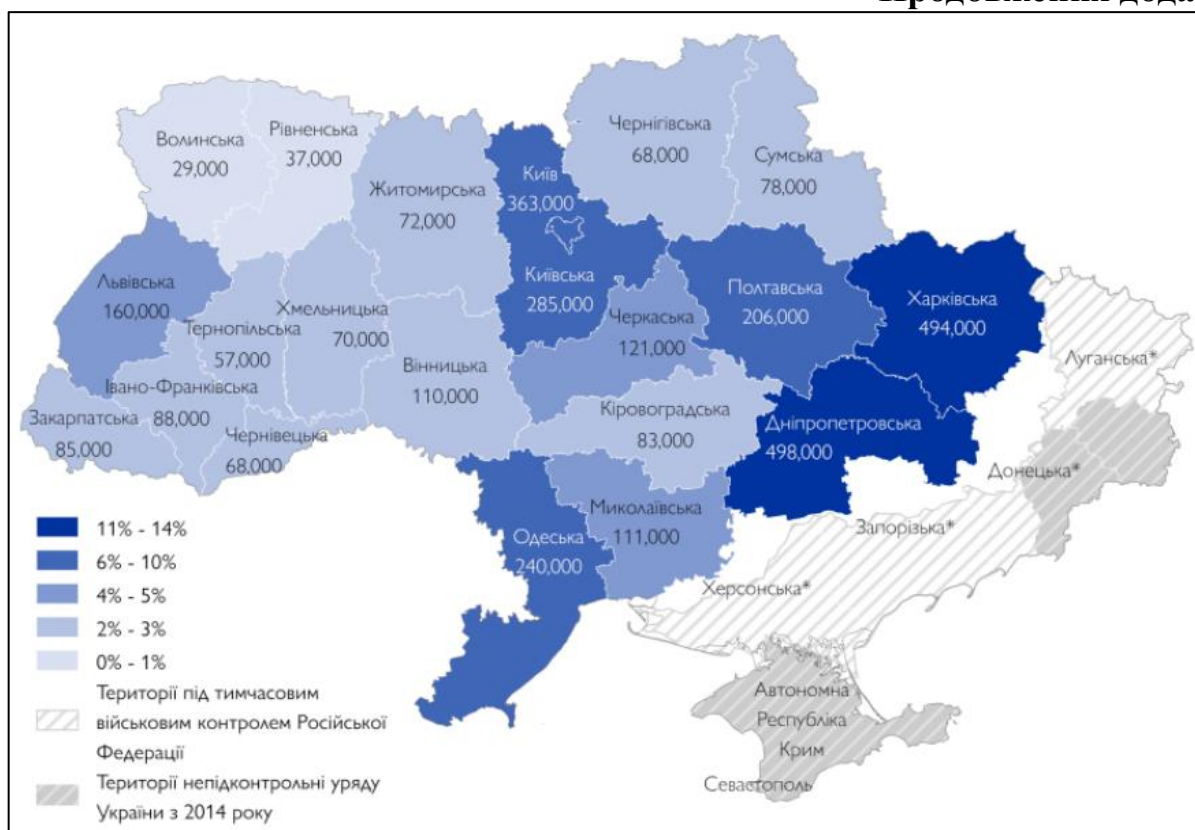

Рис. Б.4. Просторовий розподіл ВПО по регіонах України станом на 25.09.2023 р. [25]

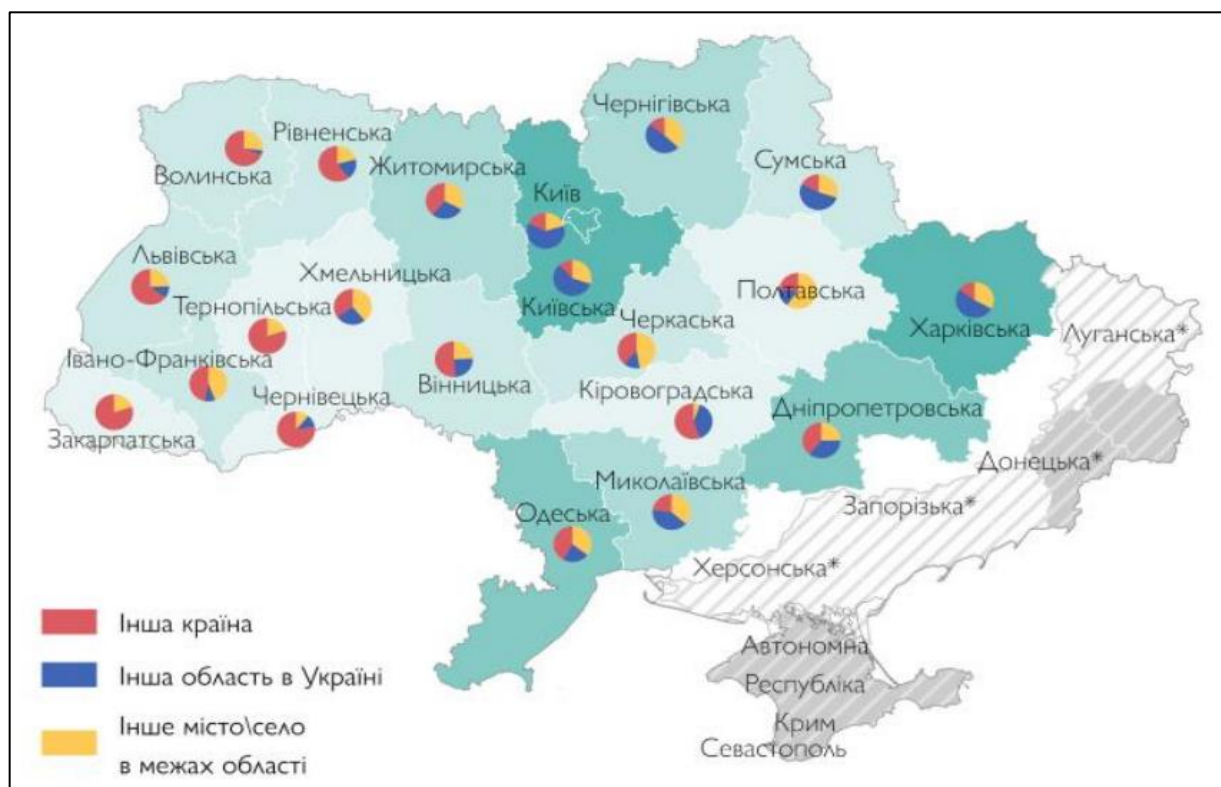

Рис. Б.5. Просторовий розподіл ВПО, які повернулись до місць свого постійного проживання [21]

Продовження додатка Б

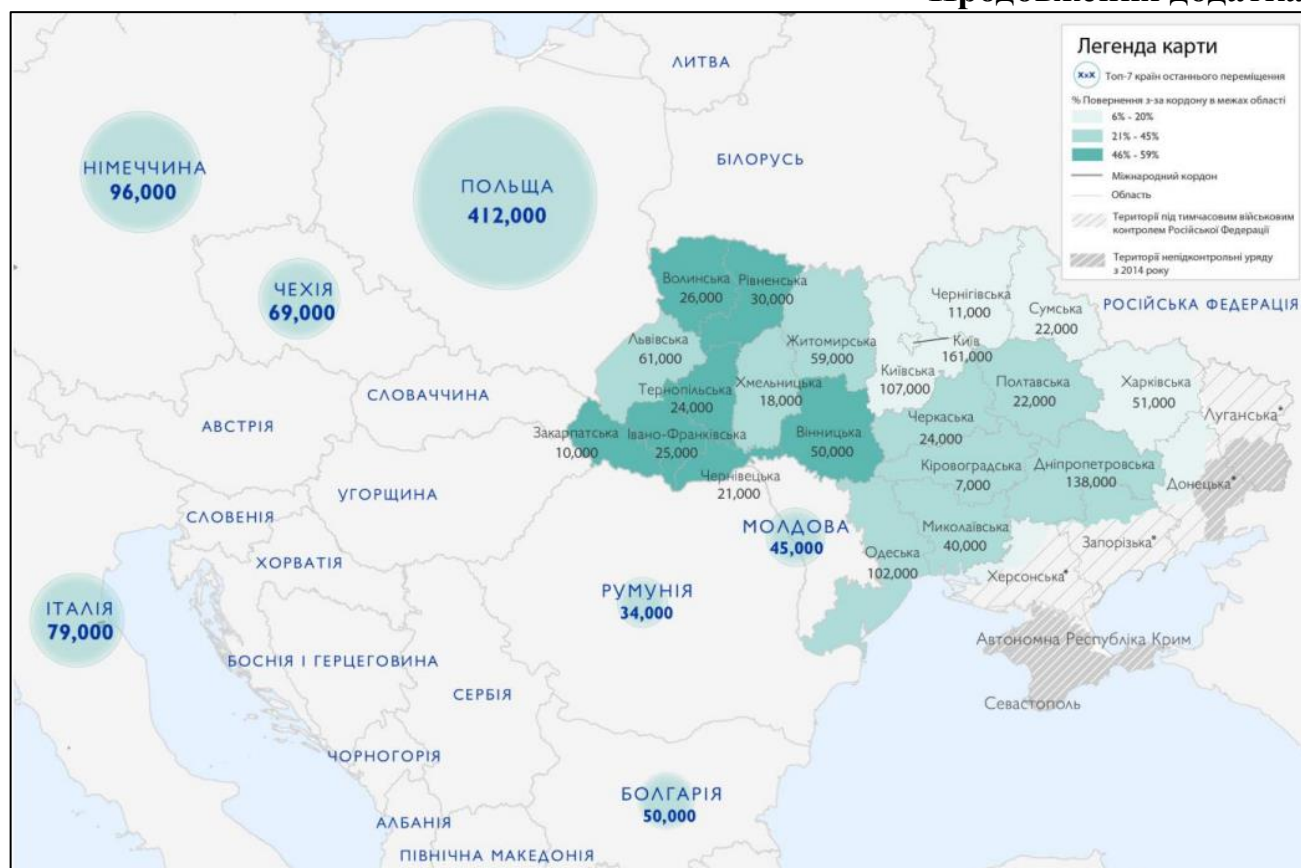

Рис. Б.6. Чисельність вимушених мігрантів, які повернулись з-за кордону за регіонами України [7]

Таблиця Б.1

**Повернення ВПО до місць свого постійного проживання
станом на 25.09.2023 р. [25]**

5 основних областей повернення	Частка осіб, що повернулись, %	Оцінка кількості осіб, що повернулись, осіб
м. Київ	23	1 042 000
Київська	18	808 000
Харківська	12	567 000
Дніпропетровська	7	323 000
Одеська	5	241 000
Інші області	35	1 592 000
Топ-5 областей останнього переміщення	Частка осіб, що повернулись, %	Оцінка кількості осіб, що повернулись, осіб
Львівська	9	418 000
Київська	8	389 000
м. Київ	8	379 000
Вінницька	7	310 000
Харківська	6	276 000
Інші області	61	2 801 000

Продовження додатка Б

Таблиця Б.2

Оцінка чисельності населення за статусом переміщення
станом на 25.09.2023 р. [25]

Область	Оцінка максимальної фактичної чисельності ВПО, осіб	Оцінка максимальної чисельності осіб, що повернулися, осіб
Черкаська	121 000	62 000
Чернігівська	68 000	196 000
Чернівецька	68 000	19 000
Дніпропетровська	498 000	323 000
Івано-Франківська	88 000	58 000
Харківська	494 000	567 000
Хмельницька	70 000	40 000
Кіровоградська	83 000	30 000
м. Київ	363 000	1 042 000
Київська	285 000	808 000
Львівська	160 000	125 000
Миколаївська	111 000	201 000
Одеська	240 000	241 000
Полтавська	206 000	43 000
Рівненська	37 000	65 000
Сумська	78 000	135 000
Тернопільська	57 000	33 000
Вінницька	110 000	69 000
Волинська	29 000	47 000
Закарпатська	85 000	8 000
Житомирська	72 000	145 000
Донецька	88 000	120 000
Запорізька	220000	113 000
Луганська	дані відсутні	дані відсутні
Херсонська	23 000	68 000
Місце проживання не відоме (в Україні)	20 000	15 000
Усе населення	3 67000	4 573 000

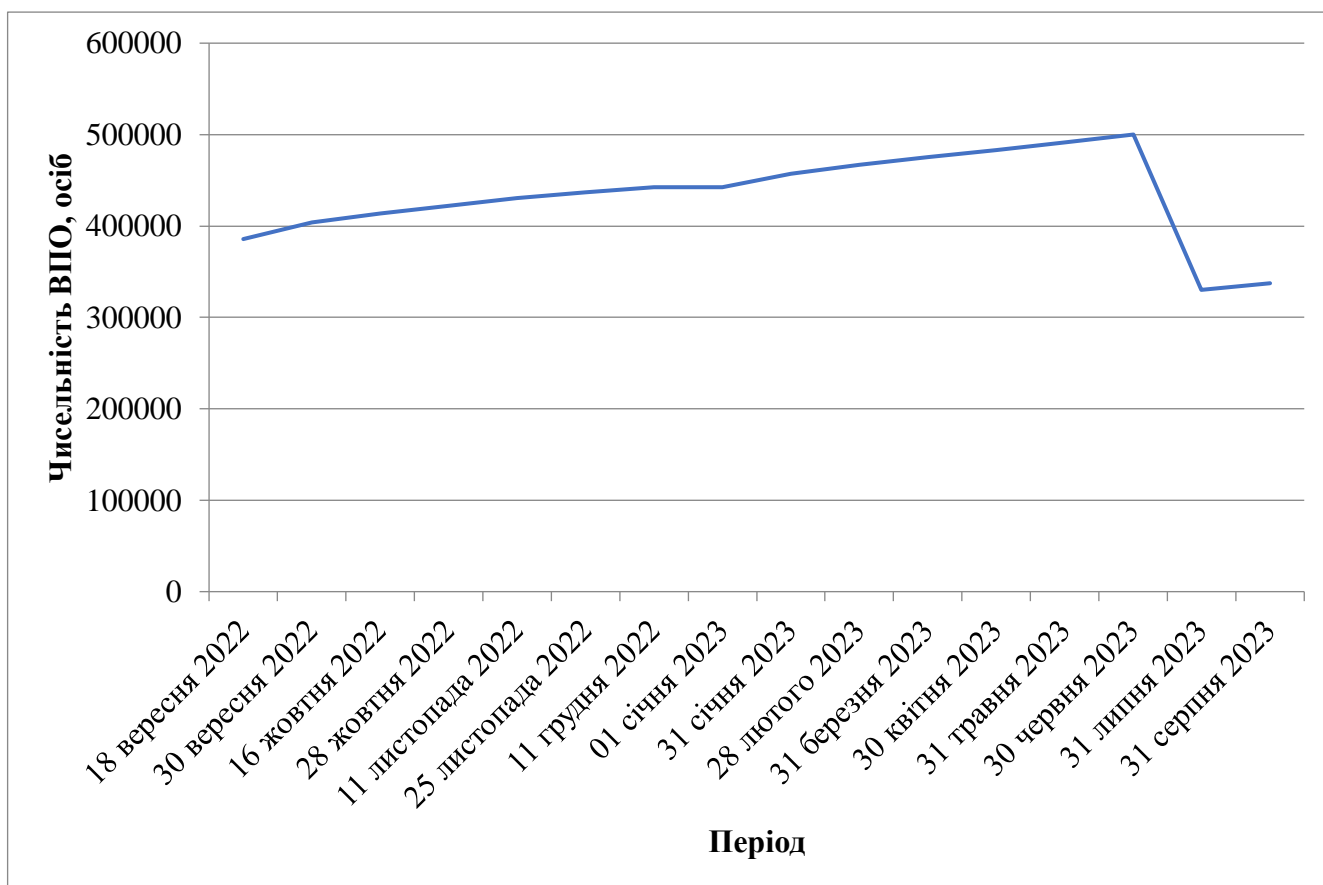

Рис. В.1. Динаміка чисельності ВПО Харківської області за період з 18.01.2022 по 31.08.2023 рр. (побудовано автором за даними [25])

Таблиця В.1

Чисельність ВПО по районах Харківської області [1, 21, 25]

Район	18.09.2022	30.09.2022	16.10.2022	28.10.2022	11.11.2022	25.11.2022	11.12.2022	01.01.2023	31.01.2023
Богодухівський	90264	61183	61788	103482	105225	106322	106736	106968	62282
Чугуївський	40551	41983	43052	44035	44780	45533	46253	46253	47661
Ізюмський	25372	25540	25653	25841	26094	26462	26931	26929	29404
Харківський	163995	208397	216060	181221	185786	190191	193777	193777	249297
Красноградський	34512	34951	35164	35400	35631	35629	35453	35453	34990
Куп'янський	3142	3083	3044	3014	3076	3154	3366	3366	3647
Лозівський	27952	28642	29032	29397	29650	29792	29838	29838	29665
Всього осіб	385788	403779	413793	42239	430242	437083	442354	442584	456946

Продовження додатка В

Продовж. табл. В.1

Район	28.02. 2023	31.03. 2023	30.04. 2023	31.05. 2023	30.06. 2023	31.07. 2023	31.08. 2023	30.09. 2023	31.10. 2023
Богодучівський	63 588	62 570	62 823	63 263	63 664	48 517	48 727	48672	48743
Чугуївський	49 648	49 799	51 656	54 867	54 272	39 423	40 328	40716	41273
Ізюмський	23 655	30 856	30 867	31 226	31 968	11 849	12 487	12908	13369
Харківський	259 086	262 129	267 006	271 028	278 286	166 616	172 172	176599	180506
Красноградський	36 869	35 619	35 730	35 475	35 792	33 047	33 531	33300	33237
Куп'янський	3 629	4 390	4 633	4 876	5 132	3 090	2 593	2871	3111
Лозівський	30 679	30 109	30 471	30 674	30 945	27 576	27 605	27573	27801
Всього осіб	467 154	475 472	483 186	491 409	500 059	330 118	337 443	342639	348040

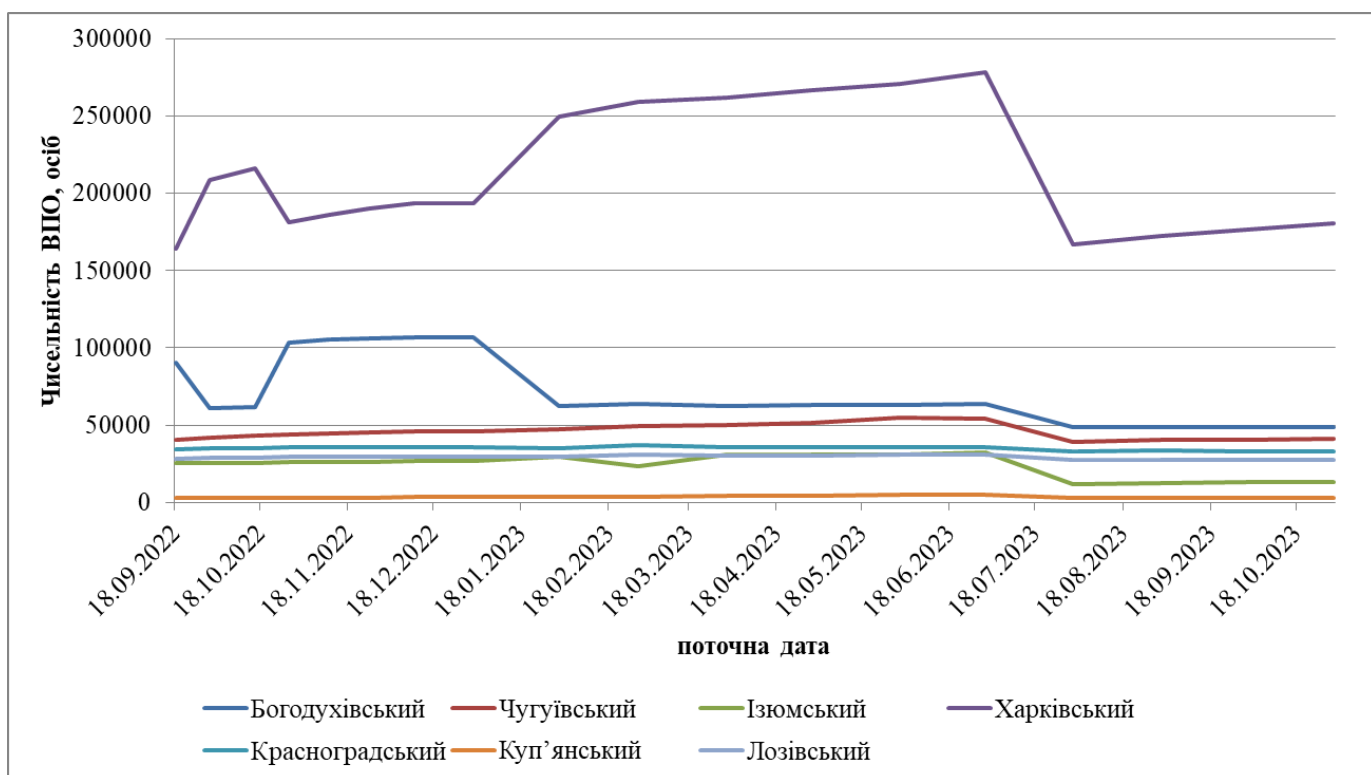

Рис. В.2. Динаміка чисельності ВПО у розрізі районів Харківської області за період з 18.01.2022 по 31.08.2023 рр. [23]

Продовження додатка В

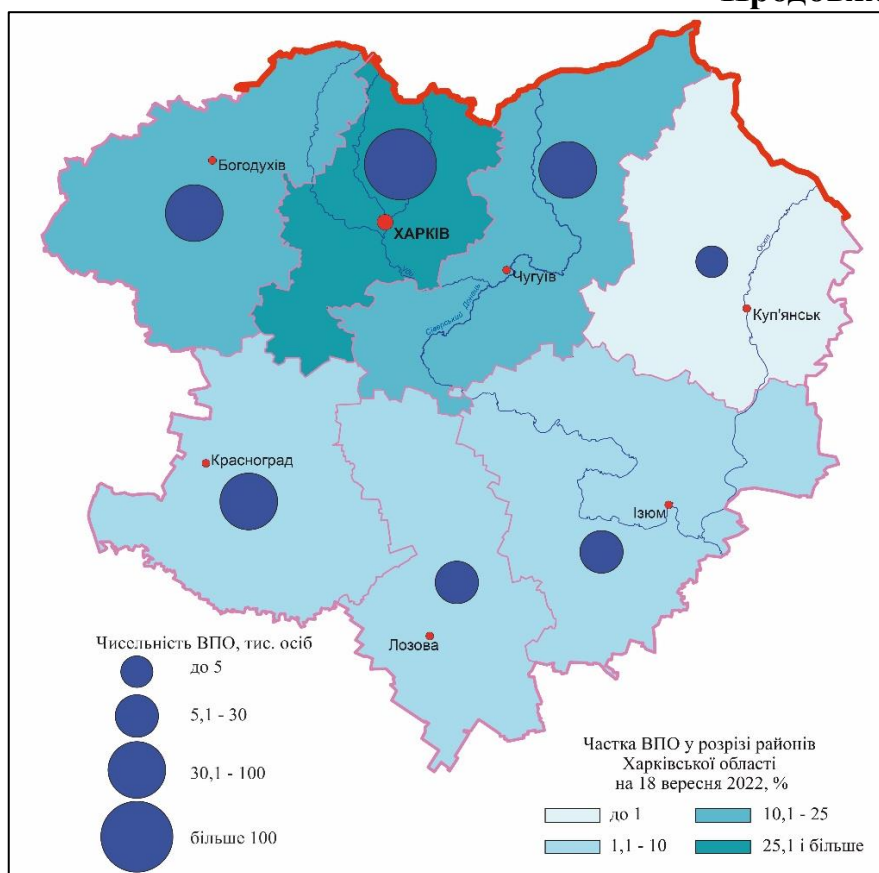

Рис. В.3. Просторові особливості ВПО Харківської області станом на 18.09.2022 р. (побудовано автором за даними [25, 27])

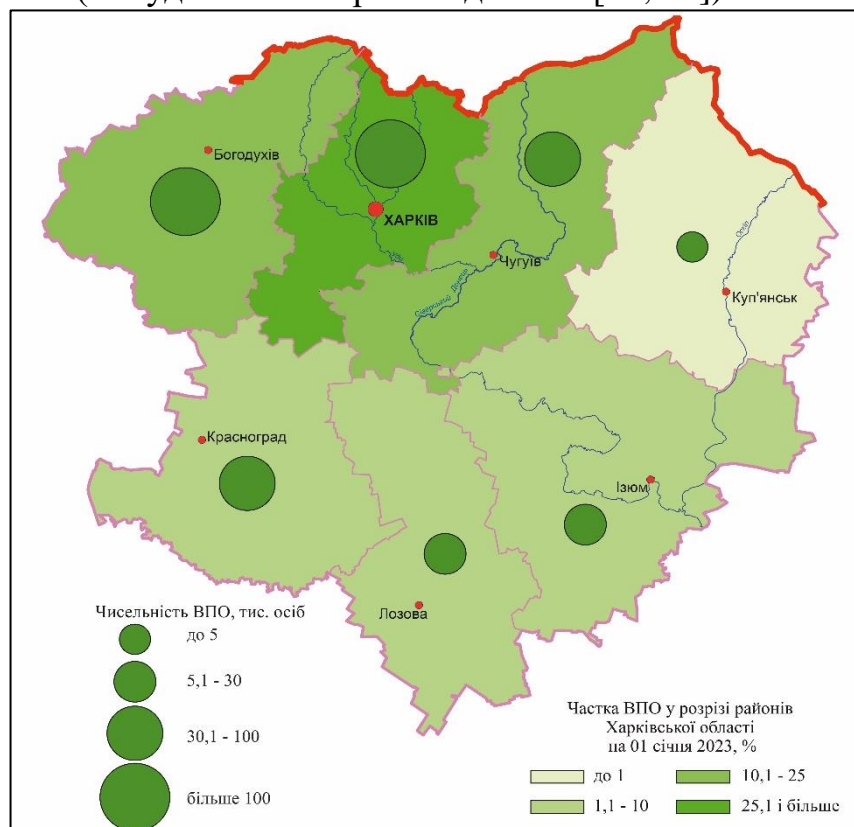

Рис. В.4. Просторові особливості ВПО Харківської області станом на 01.01.2023 р. (побудовано автором за даними [1, 25, 27])

Продовження додатка В

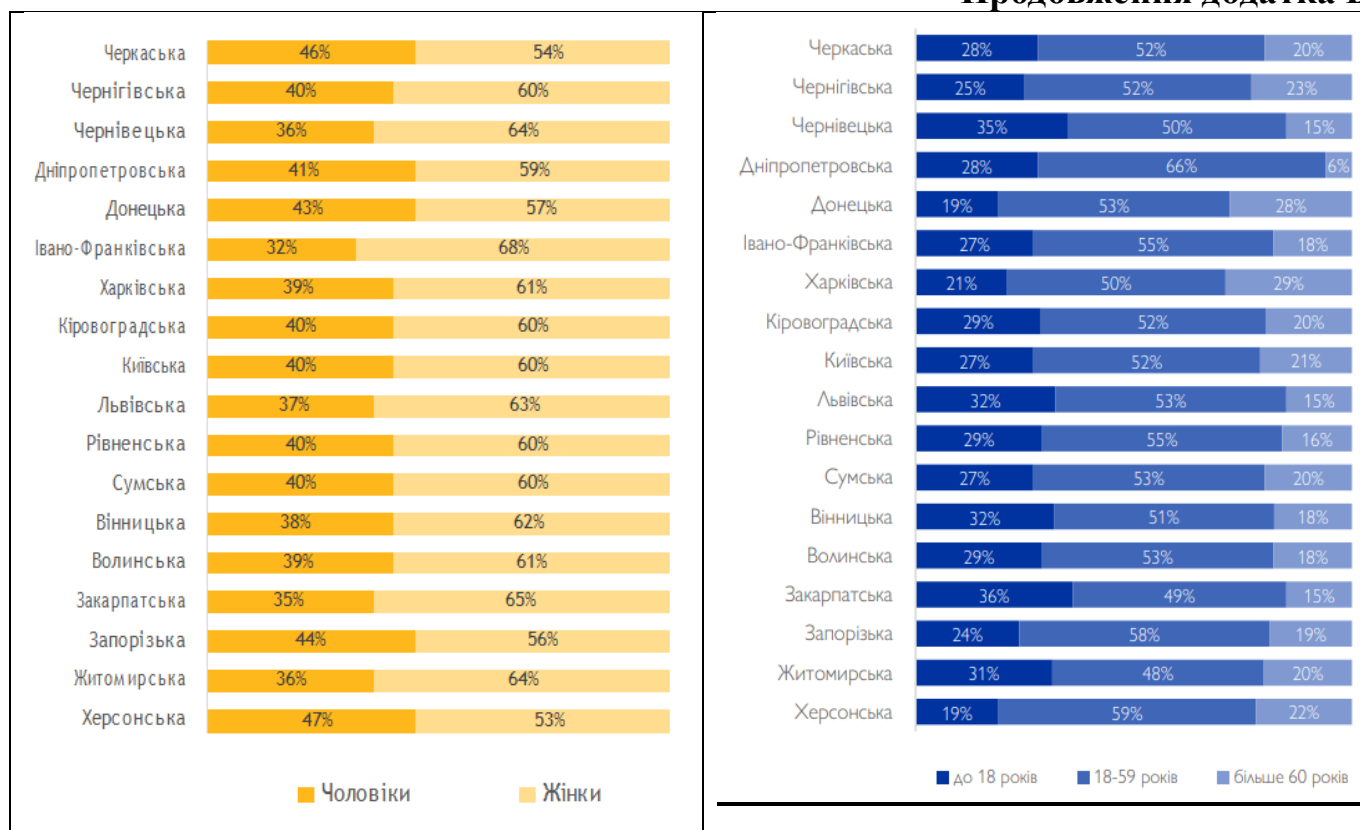

Рис. В.5. Розподіл ВПО за статтю та віком у розрізі областей України (станом на січень 2023 року) [1, 27]

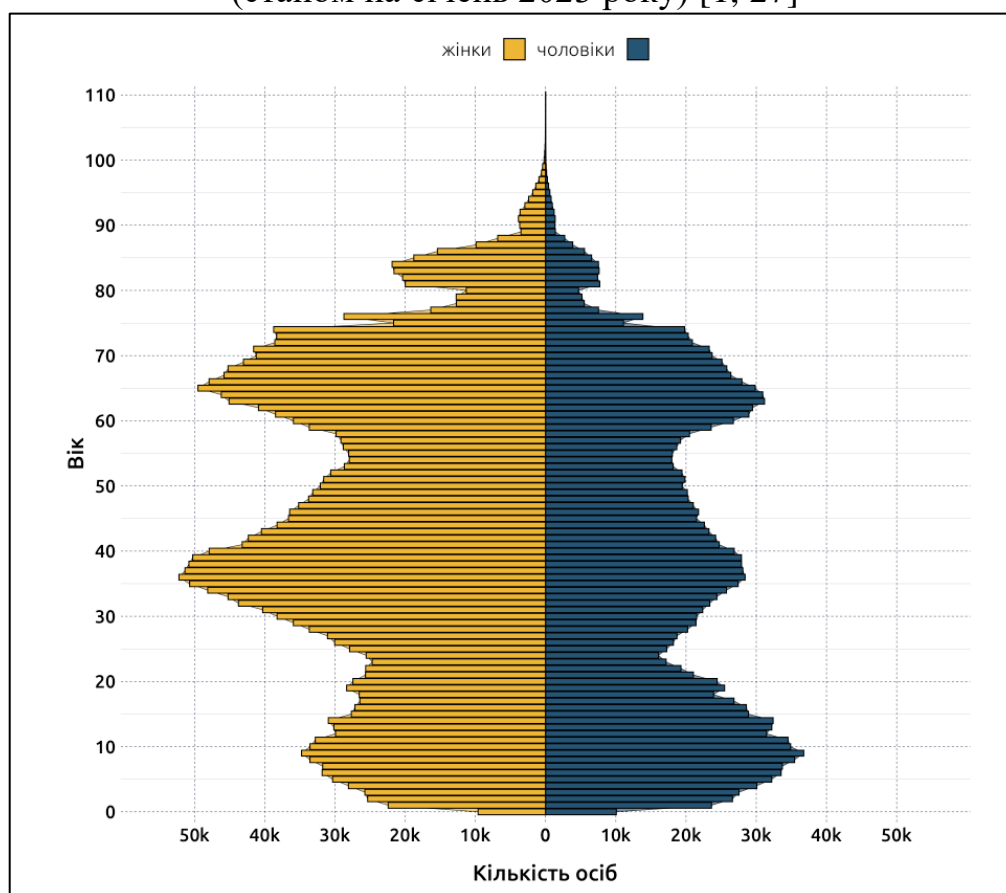

Рис. В.6. Статтєво-вікова піраміда українських ВПО [27]

Продовження додатка В

Рис. В.7. Структура зайнятості ВПО Харківської області за видами економічної діяльності станом на 31.08.2023 р. (побудовано автором за даними [23])

Продовження додатка В
Анкета В.1

Анкета для внутрішньо переміщених осіб

Загальні дані

Стать: чоловіча _____; жіноча _____.

Кількість повних років: _____ (вказати)

Область Вашого переміщення: _____ (вказати)

Ваша освіта: базова загальна середня _____; повна загальна середня _____;
професійно-технічна _____; неповна вища _____; повна вища _____.

1. Чи маєте Ви офіційний статус ВПО?

1. так, маю зараз; 2. так, раніше мав / мала – зараз не маю; 3. ні, ніколи не мав / не мала.

2. Яка основна причина Вашого переміщення?

1. загроза власній безпеці, життю та здоров'ю;
2. загроза безпеці життю та здоров'ю рідних та близьких;
3. повне або часткове руйнування житла;
4. втрата роботи;
5. необхідність отримання статусу ВПО;
6. порушення прав;
7. політика самопроголошеної влади;
8. інше (вказати) _____.

3. Чи працювали Ви до переміщення:

1. так; 2. ні.

4. З якими проблемами Ви стикнулись в результаті вимушеного переміщення?

1. проблема нестачі коштів для існування;
2. проблема пошуку житла;
3. проблема працевлаштування;
4. проблема доступу до соціальних послуг (медицини, освіти тощо);
5. проблема відновлення та оформлення документів;
6. індивідуальні психологічні проблеми;
7. проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;
8. інші проблеми (вказати) _____

5. Чи вирішені проблеми, з якими Ви зіткнулись в результаті переміщення на даний момент?

1. так; 2. ні; 3. частково; 4. важко відповісти.

6. Які проблеми є для Вас актуальними на даний час?

1. проблема нестачі коштів для існування;
2. проблема пошуку житла;

3. проблема працевлаштування;
4. проблема доступу до соціальних послуг (медицини, освіти тощо);
5. проблема відновлення та оформлення документів
6. індивідуальні психологічні проблеми;
7. проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;
8. інші проблеми (вказати)_____

7. Чи плануєте Ви повернутися до місця свого попереднього проживання до повномасштабного вторгнення?

1. так, найближчим часом;	3. ні;
2. так, після закінчення війни;	4. важко відповісти.

8. Чи хотіли б Ви виїхати за межі України у майбутньому?

1. так, планую найближчим часом;	4. так, для навчання;
2. так, планую згодом;	5. ні;
3. так, якщо зможу одержати роботу за фахом;	6. важко відповісти.

Щиро дякуємо за Вашу особисту участь в опитуванні!

Продовження додатка В

Таблиця В.2

**Критерії оцінки зовнішніх і внутрішніх факторів перспективного розвитку
ТСЕС у контексті функціонування населення Харківської області**

(складено автором за [34])

Фактори позитивного впливу (фактори – стимулятори)		Фактори негативного впливу (фактори – дестимулятори)		Характер впливу
+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	Найвищий рівень впливу (залежності)
+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	Високий рівень впливу (залежності)
+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	Значний рівень впливу (залежності)
+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	Незначний рівень впливу (залежності)
+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	Низький рівень впливу (залежності)

Продовження додатка В

Таблиця В.3

Зовнішні та внутрішні фактори впливу на ТСЕС

(складено автором за [34])

Фактор		Критерії фактору			
ВНУТРІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	1 демографічна ситуація (природний приріст населення)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	2 система освіти (кількість осіб з вищою освітою)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	3 економічна ситуація (валовий регіональний продукт у розрахунку на 1 особу)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	4 зайнятість і доходи населення (рівень безробіття)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	5 житлова інфраструктура (стан та розвиток житлового фонду)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	6 соціальна інфраструктура (доступність до медичних послуг)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
+2		Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
+1		Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
7 туристично-рекреаційна інфраструктура (доступність туристичних об'єктів)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
	+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
	+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
	+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
	+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	

Продовження додатка В
Таблиця В.3

		Фактор		Критерії фактору			
				+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
ВНУТРІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	8	транспортна система (мережа транспортних шляхів)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
	9	екологічна ситуація (рівень забруднення повітря)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
	10	військова ситуація (ступінь загрози)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
ВНУТРІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	1	географічне положення	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
	2	демографічна політика (соціальна підтримка)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
	3	міграції (міграційний приріст)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
	4	економічна ситуація (валовий регіональний продукт)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	
5	соціальна ситуація (криміногенна ситуація)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний		
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний		
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний		
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний		
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний		

Продовження додатка В

Продовження таблиці В.3

		Фактор	Критерії фактору			
ВНУТРІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	6	соціальна інфраструктура (соціальна безпека)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	7	туристсько-рекреаційна інфраструктура	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	8	транспортна система (мережа транспортних шляхів)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
	9	екологічна ситуація (індекс забруднення повітря)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний
			+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний
			+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний
			+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний
			+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний
10	військова ситуація (наявність та ступінь зовнішніх загроз)	+5	Пріоритетний головний	-5	Лімітуючий головний	
		+4	Пріоритетний вторинний	-4	Лімітуючий вторинний	
		+3	Важливий головний	-3	Ризиковий головний	
		+2	Важливий вторинний	-2	Ризиковий вторинний	
		+1	Потенційний позитивний	-1	Потенційний негативний	

Продовження додатка В

Таблиця В.4

SWOT-аналіз ТЕСС Харківської області

(складено автором)

		ФАКТОРИ		S	W	Різниця
ВНУТРІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	1	демографічна ситуація		+2	-4	-2
	2	система освіти		+4	-2	+2
	3	економічна ситуація		+3	-4	-1
	4	зайнятість і доходи населення		+3	-4	-1
	5	житлова інфраструктура		+3	-3	0
	6	соціальна інфраструктура		+3	-3	0
	7	туристично-рекреаційна інфраструктура		+1	-3	-2
	8	транспортна система		+3	-4	-1
	9	екологічна ситуація		+2	-3	-1
	10	військова ситуація		+1	-5	-4
		Сумарно =		25	-35	-10
				O	T	Різниця
ЗОВНІШНЄ середовище територіальної соціально-економічної системи	1	географічне положення		+2	-4	-2
	2	демографічна політика		+3	-3	0
	3	міграції		+2	-5	-3
	4	економічна ситуація		+2	-4	-2
	5	соціальна ситуація		+1	-3	-2
	6	соціальна інфраструктура		+2	-4	-2
	7	туристсько-рекреаційна інфраструктура		+1	-4	-3
	8	транспортна система		+3	-4	-1
	9	екологічна ситуація		+2	-3	-1
	10	військова ситуація		+1	-5	-4
		Сумарно =		+19	-39	-20
		Балансова ОЦІНКА =		+44	-74	-30

Продовження додатка В

Таблиця В.5

Сценарії впливу внутрішньо переміщених осіб на ТСЕС

(складено автором)

Сценарій	Умови реалізації	Наслідки реалізації
Оптимістичний	завершення війни перемогою на умовах України в 2024 (вихід на кордони 1991 року, відведення військ тощо)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повернення до регіону великої кількості ВПО та біженців, що може призвести до відновлення житлових умов та інфраструктури у постраждалих районах. 2. Збільшення загальної чисельності населення області за рахунок релокації ВПО. 3. Зміни у демографічній структурі області, зокрема, у статеві-віковій та шлюбно-сімейній. 4. Збільшення споживчого попиту населення. 5. Нові можливості для підприємництва та інвесторів, за рахунок зростаючого попиту в житлі, освіті, медичних послугах та інших соціальних послугах. 6. Сприяння культурному розмаїттю та культурному обміну в регіоні.
Реалістичний	продовження війни упродовж 2024-2025 рр.;	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення кількості ВПО через нові втрати, евакуації із зони конфлікту та вимушені переселення. 2. Тиск на існуючі соціальні та економічні ресурси за рахунок збільшення чисельності ВПО, збільшення їх потреб у гуманітарній допомозі, соціальній підтримці. 3. Додаткові виклики для місцевих влад та громадських організацій у забезпеченні необхідної підтримки для ВПО. 4. Зміна напрямків міграції ВПО, зокрема, до їхнього подальшого переселення в більш безпечніші регіони, подалі від державного кордону України.
Песимістичний	загострення воєнних дій та продовження воєнного конфлікту у 2026-2027 рр., можливі територіальні втрати	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення гуманітарної кризи для ВПО. 2. Збільшення потреб у психологічній підтримці та психологічних консультаціях через збільшення психологічного стресу та травм серед ВПО. 3. Зниження доступу до основних соціальних послуг, обмежені можливості для здобуття роботи та освіти. 4. Посилення нестабільності в регіоні, створення перешкод для відновлення житла ВПО.